

94401

FEJLŐDÉS, HIT, ALKAT

ÍRTA:
BUDAY LÁSZLÓ

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000830866

**Minden jog fenntartva. — Tous les droits réservés.
Copyright by Veritas, 1944.**

94401

1944

NYOMTA:

„WIKO” KÖ- ÉS KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET, KASSA.

Bevezetés

Ez a kis könyv gondolkodóba akarja ejteni az olvasót. Egyes állításai tüzetesebb vizsgálatkor, a tudomány haladásával módosításra szorulhatnak, lényege azonban nem. Ez a következő: az emberiség lelki alkata változik és ez hatással van világnézetére. Az embernek mindig ügyelnie kell arra, hogy figyelembe vegye azokat az alkati tényezőket is, melyek az igazság megismerését megnehezítik.

A SZERZŐ.

„...nem lehet valamely gondolat igazságát azzal igazolni, hogy azt tényleg sok ember vallja: az igazságot nem lehet szavazattal eldönteni. Sőt még az sem tesz valamely gondolatot igazzá, ha annak telmerülését olyannak mutatjuk ki, mely az ember pszichikai szerkezetéből szükségképen fakad, épp mert az ember lelki alkata is lehet bizonyos körülmények között olyan, mely téves gondolatokat termel.”

Pauler Ákos.

A fejlődés

A fejlődés és visszafejlődés a létezés általános formái. Az evolúciós bölcselet minden változást fejlődésnek, vagy visszafejlődésnek tekint. A fejlődés első törvénye szerint minden fejlődésnek van kezdete, delelőpontja és vége. „Az ember születik, kifejlődik, visszafejlődik, vagyis meghal. A naprendszer fejlődése megindul, eléri kulminációját és visszafejlődik” (Pauler). A fejlődés második törvénye értelmében a fejlődés lényege a homogénnek heterogénné válása. Herbert Spencer ezt a folyamatot nevezte *differenciációnak* (elkülönülés és bonyolultabbaválás). A magasabbrendű élőlények egyéni fejlődésében ez abban nyilvánul meg, hogy a két szaporító sejtből összeolvadás útján keletkezett egyetlen sejtből egyre több sejt keletkezik, melyek egymástól fokozatosan eltérnek. Így alakulnak ki a kötőszöveti-, izom-, ideg-, stb. sejtek, a kü-

lőnféle szervek és az egész bonyolult szervezet. A fajok szempontjából a differenciálódás azt jelenti, hogy a valószínűleg egységes emberi fajból a klimatikus és más tényezők hatására sokféle, egymástól testileg-lelkileg különböző emberfaj jött létre (fehérek, sárgák, feketék). Ez a folyamat egyes fajtákon és változatokon belül is megfigyelhető, pl. ugyanazon országban is a tenger mellékiek magasabbak, mint a szárazföld belsejében élők, a falusiak alacsonyabbak a városiaknál, a déliek elevenebbek az északiaknál.

A differenciáltság foka alapján magasabb és alacsonyabb fejlődési fokon álló fajokat különíthetünk el az emberek között, de a növény- és állatvilágban is. A vízben élő egysejtű élőlény a legegyszerűbb állati szervezet. A gerincesek között az ugyancsak vízben élő halak alacsonyabb fejlődési fokon állnak, mint a kétéltűek (melyek nemcsak kopolyúval lélegzenek, hanem tüdővel is), vagy a madarak, melyek már csak tüdővel lélegzenek, de még tojásrakók. A gerincesek között legmagasabb rendűek az emlősök. Legdifferenciáltabb teste (idegrendszere) az embernek van.

Az őslénytan szerint az egyes állatfajok különböző időben alakultak ki. Ennek bizonyítéka, hogy a Föld különféle rétegeiből más-más élőlények maradványai kerültek elő. A gerincesek közül a Föld őskorában még csak halak, kétéltűek, csúszómászók éltek. Az emlősök csontvázai először a Föld középkorában, a trias, jura és kréta rétegében találhatóak. Csak a Föld újkorában, a terciér-korszakban, jelennek meg a főemlősök és csak a dilu-

viomban az ember. Egyes állatfajok úgylátszik egymásból alakultak, de pl. a madarak a fejlődés oldalágát képezik.

Az ember fejlődése még ma sem tisztázott. A jávai pithecanthropus és a pekingi sinanthropus koponyája talán közbülső alak lehet valamilyen főemlős és a neanderthali ember között, azonban hiányzik az átmenet a neandervölgyi emberből a homo sapiens-be. Erre még visszatérünk.

Haeckel biogenetikai alaptörvénye szerint az egyéni fejlődés megismétli a fajfejlődést. Mint ismeretes, az embriónak is vannak kopolyúívei, melyek később átalakulnak. Néha megmarad a kopolyújárat, mint fejlődési hiba. Véréinkben a sók összetétele hasonlít a tenger vizéhez. Ez azt a gondolatot kelti, hogy az emberi élet is a tengerben keletkezett. Régen a fejlődésnek ezt a gondolatát válásellenesnek tartották. Azonban a Biblia szavát („Kezdetben teremté Isten a mennyet és a földet...”) egyáltalán nem érintik azok a megfigyelések, hogy hogyan alakult ki a Föld és az élet térben és időben. Inkább meglepő az egyezés a Szentírás szava és az őslénytan adatai között a teremtett lények sorrendjében. A sor a fejlettség szempontjából: élettelen anyag, növény, állat, ember. A Biblia szerint is a Föld eleinte „puszta és üres volt... Majd mondá (az Úr): Hajtson a föld füvet, mely zöldül és magot hoz, és gyümölcsöző fát, mely gyümölcsöt hoz... Mondá továbbá az Isten: Hozzanak elé a vizek csúszó-mászó élőlényeket és szárnyaljon szárnyas a föld felett... Mondá továbbá az Isten: Hozzon elő a föld élőlényt, faja szerint: barmot, csúszó-

mászót s szárazföldi vadat, faja szerint... Majd mondá: Alkossunk embert a mi képünkre s hasonlatosságunkra, s uralkodjék a tenger halain, az ég madarain, az állatokon és az egész földön''.

Ez a sorrend a hindu bölcelet létfokozataiban is megtalálható, melyeken az élő átmegy. Ezek: a növényi létforma, az alacsonyrendű állatok létformája, a tojásból keltek és végül a méhből születettek létformája, ahova az emlősökön kívül az ember is tartozik.

A fejlődés gondolatát — mint ismeretes — Goethe is megsejtette. A nagy költők intuíciójuk révén megláthatnak olyan igazságokat, melyeket a tudósok csak jóval később tesznek magukévá. *Dante* Purgatórium-ában (25. ének) még a biogenetikai alaptörvény lényegét is megtaláljuk, bár ezt a szemléletet ő bizonyára *Aristoteles*-től vette. Leírja, amint az egyes ember is fejlődésében különféle létformákon megy át, így a legalacsonyabb, növényi (vegetatív) létformán is, melyben a növényvilág megállapodott:

*És a ható erő lelket fakasztván
növény lelkéhez hasonlít, azonban
az révben van már, ez csak félutaztán.*

*Mert tovább munkál, míg érezve mozzan,
mint a tenger puhánya; és belőle
érző szervek bontakoznak ki sorban.*

*Így fejlődik ki, így halad előre
az Erő, fiam, mely a szívből árad,
míg minden tag megéled rendre tőle.*

De eszes lényé hogyan lesz az állat,
azt még nem látod; oly pont ez, amelyben
bölcsőbb ember is tévedett tenálad...

(Babits fordítása.)

A létezők sorrendjében az előző szolgálja a magasabbrendűt. A növény testét élettelen anyagból építi fel. Az állatvilág és az ember táplálék szempontjából a növényekre, illetőleg a többi állatra van utalva. Csak a növény tudja az élettelen anyagot a napfény segítségével szerves anyaggá feldolgozni. A Szentírás is látja ezt a rendet. Isten a zöld növényzetet „a föld minden állatának” adta és „az ég minden madarának s mindannak, mi mozog a földön s miben élő pára vagyon, hogy eledelük legyen”. A húsevésről csak később esik szó. Az Úr Noénak mondja: „Minden, mi mozog és él, eledelül legyen nektek: miként a zöld növényzeteket, íme, ezeket is mind odaadtam nektek.”

A fokozódó differenciálódást Spencer szerint a fejlődésben nyomon követi az *integráció*, az eltérő részek egységbe foglalása. A magasabbrendű állati és emberi szervezetben a szervezet egységét főleg a vegetatív idegrendszer, az endokrin rendszer és a vérkeringés biztosítja. A vér útján jutnak el minden sejthez a belső elválasztású mirigyek hatóanyagai, a hormonok is, melyek szükségesek a test harmonikus fejlődéséhez. Olyan területen, ahol a jódhány miatt a pajzsmirigy károsodást szenved, diszharmonikus testű emberek születnek (endémiás kretinizmus). A természetben a különféle élőlények és az anyagi világ is egységet alkotnak (pl. nitro-

gén körforgása). A társadalom egységét különleges szervek biztosítják, így a közigazgatási tisztviselők, rendőrség, csendőrség, katonaság stb. és az ezek fölött álló kormány.

A visszafejlődésre a differenciáció és integráció csökkenése jellemző. Idős korban a finomabb sejtek pusztulnak, helyüket mindenütt a differenciálatlan kötőszövet foglalja el. A szervezet harmonikus működése is romlik.

De előfordulhat az is, hogy valahol a differenciálódás még fokozódik, de nem kíséri megfelelő integráció. Ilyenkor beszélhetünk *túlfejlődésről*. Túlfejlődésben van pl. valamely intézmény, ha idők folyamán annyi különböző szerve keletkezett és azok olyan önállóságra jutottak, hogy működésükben már nem valósítanak meg egységes gondolatot (az intézmény célját).

Tekintsük át a differenciálódás fokozatait az életteltől az emberig.

Élő és élettelen - Növény és állat

Vannak bölcselek, akik élő és élettelen között nem találnak lényegbevágó különbséget. Ezek naívnak tartják a kérdést, hogy fejlődhetett-e élő az élettelenből. Az újabb fizika is erre a felfogásra hajlik, midőn az elektronok mozgásában is bizonyos szabadságot tételez fel. Maradjunk azonban a mindennapi felfogás mellett és tekintsük élettelennek a követ, élőnek a növényt, állatot, embert. Legkönnyebb az élettelen anyagot az állattól elkülöníteni. Az élettelen anyag nem mozog, vagy ha mozog, más mozgatja. Az állat magától mozog. Az élettelen is mozoghat (patak folyása, felhők járása), de ennek külső (fizikai, vegyi, stb.) oka van. A nap melegére a tó vize elpárolog; a vízgőz a magasban, a hidegben kicsapódik és a nehézségi erő hatására mint eső, vagy jég visszahull a földre. Ha a katicabogár felmászik a fűszálra, nem gondoljuk, hogy külső erő mozgatná. Lábai viszik és végeredményben az egész állatot nem valami külső, mechanikai behatás irányítja, hanem az állatban rejlő cél: pl. el akar repülni. A céltság kifejlődése a mozgékonyssággal kapcsolatban érthető. Ha az állat viszonyát a külvilághoz nemcsak külső tényezők szabják meg, kell, hogy az állatban jelentkezzen valami, ami mozgását irányítja. Ha valaki itt ösztönről

kíván beszélni, igaza lehet. Az ösztönös mozgásra is jellemző, hogy célja van. A vándormadarak célja Afrika.

A Szentírás az állatot nagyon jellemzően így határozza meg: „ami mozog és él”. Valóban a mozgékonyság és élet az, ami a különféle földi létezőket egymástól elválasztja. Mint láttuk, az élettelen anyag is mozoghat (folyók, felhők), de nem él. A növény él, de nem mozog. Az állat (és az ember is) mozog is, él is. Mi az a tulajdonság, mely minden élőre, a növényre is jellemző? Több ilyen van. Pl. az élő lény képes testét a környezetből felépíteni, úgy, hogy annak anyagait a test belsejébe viszi. A lavina, a kőzet is a környezetből nő, de a felületen. Fontosabb azonban ennél, hogy az élő a felvett anyagot magában „áthasonítja”, abból bonyolult szerves vegyületeket képez. A növény a napfény segítségével a levegő széndioxidjából, vízből, sókból így alkot fehérjét, szénhidrátot, zsírnemű anyagokat. A fehérjét illetőleg az állat teljesen a növényre van utalva (illetőleg a többi állatra), az ember az állatra és növényre. Zsirt az állati (emberi) test is könnyen képez szénhidrátból (disznók hizlalása kukoricával). A vegyi energia termelésének és fogyasztásának aránya más a növényben, mint az állatban. *A növény túlnyomóan termeli és tartalékolja a vegyi energiát, melynek segítségével az állati és emberi test mozog.*

Ember és állat

Az élő lénynek fontos tulajdonsága, hogy a környezettel szemben fenn tudja tartani magát és faját. Ez különösen a mozgékony állatra és emberre áll. A növény mozdulatlansága folytán meglehetősen ki van szolgáltatva a környezet változásainak. Ha nem kap elegendő nedvességet, elszárad. A szarvas azonban felkeresi a patak vizét, az ember is „kenyeret keres” és az egész állatvilágra és az emberre is jellemző, hogy mozgékonyasága révén elkerüli az ártalmakat és megszerzi táplálékát. *Az állatvilágban a mozgások célja maga az élet, még pedig az egyén és a faj élete.* Ismeretes, hogy az anyaállat milyen gondosan táplálja, neveli és milyen elszántan védi ivadékát. Az élettelen, materiális rendben a létezőt nem célok mozgatják, hanem okok. Az élő, különösen az állat világában, melyet *vitális rendnek* nevezhetünk, az ok helyét a cél foglalta el. Ez a cél azonban az életre magára mutat (intravitális finalitás).

Az állat és ember között több különbséget szoktak felhozni. Így az ember két lábon jár, egyenes tartású, felső végtagja rövidebb de ügyesebb, agyveleje fejlettebb stb. Ezek jórésze nem lényeges különbség. A gorilla is tud két lábon járni, agyveleje sokkal fejlettebb, mint bizonyos alacsonyabb majomfajtáké.

A különbség lényege nem a testben van. Az emberi test hasonló törvények alatt áll, mint az állati. A fejlődés magasabb fokán álló lények ugyanis az előző fokozatok törvényeit is magukban hordozzák. A növény, állat és ember testének anyaga éppúgy hódol az anyagi élet törvényeinek, mint az élettelen test. Az állati és emberi test is képes arra, hogy vegyi energiát halmozzon fel magában, úgy mint a növény. Végül az állat ösztön-életének legfontosabb megnyilatkozásait, az ön- és fajfenntartást megtaláljuk az emberben is.

Az elmondottakból is nyilvánvaló, hogy a differenciálódás heterogénebbé válás. A növényben az anyaghoz az élet társul, az állatban az anyaghoz és élethez a mozgékonyaság. Mi az a többlet, mely az emberi létformát jellemzi?

Az ember tevékenységének célja nem kizárólag az egyén és faj fenntartása, tehát *az emberi élet célja nem tisztán az élet*. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy az ember feláldozza életét, pl. az igazságért. Az igazság *szellemi érték*, nem esik tapasztalatunk alá, tehát nem tartozik a materiális és vitális rendbe. Az igazra, szépre, jóra törekvő emberek célja tehát *supravitális*, bizonyos esetekben antivitális. Nemcsak az európai keresztények, de a hinduk és más fejlettebb népek is felmutatnak egyeseket, vagy közületeket (szerzetesek), akik az igazság keresésében testük ellen fordultak. A hindu yogik aszkrétikus gyakorlatainak (böjtölés stb.) a célja a szellem felszabadítása a test alól, végeredményben az igazság megismerése. Hogy ez a törekvés milyen mértékben irányulhat a test ellen, ennek

példája a délfrancia Albiból kiinduló középkori eretnokség. Az idetartozók egy részének, a „tökélete-seknek”, legfőbb vágya az önkéntes éhenhalás volt. Megemlíthetjük az oroszországi skopc-ok szektáját is, kik magukat vallási okokból kasztrálták. Ezek természetesen beteges túlzások, de jellemzők az emberre. Közelebb esnek hozzánk azok a tudósok, művészek, akik az igazság és szépség keresésében koplálnak, nyomorognak, veszélynek teszik ki magukat, a hősök és szentek, akik életüket a hazáért, másokért, hitükért feláldozzák.

Az emberi cselekvés tehát nemcsak az életre irányul, hanem igazra, szépre, jóra is törekszik. A bölcsélet ezt a hármat *érték*nek ismeri. A cselekedetekre úgy hatnak, mint az ösztön; az ember magától értetődőnek találja, hogy az igazság értékesebb, mint a hazugság, a jó többet ér a rossznál, a szép a csúnyánál. Ennek a szinte ösztönös állásfoglalásnak mélyértelmű metafizikai alapja is van, mert az igaz, a jó és a szép mint a létezés jegyei teljességet, pozitív valóságot, létet s így igazi értéket jelentenek. Ellentéteik viszont, a hazugság, a rossz és a csúnya: a létnek hiányai, csorbulásai, rendezetlenségei. Metafizikai megfontolásokra azonban kevés ember képes s ezért valóban ösztönösnek tetsző megnyilatkozás, amikor az egyetemes emberiség cselekedeteiben az igazat, a szépet és a jót keresi. Mint ismeretes, a görögök egyik legfőbb eszményképe a *καλοκαγαθία* volt, a szépség és jóság együttese.

Az ember tragédiája abban áll, hogy ez a supra-vitalis rend nincs teljes harmóniában a vitálissal, sőt — amint a példákából is látszik — inkább szembe-

fordul vele. Az emberi lélek így vívódások, konfliktusok színhelyévé válhat. Az ön- és fajfenntartási ösztön követése csak bizonyos formák között lehetséges. Az éhező sem szerezhet akármilyen módon (lopás) kenyeret. A társadalmi világban a vitális és supravitális rend általában harmóniában van. Ilyen forma a nemi ösztön szempontjából a házasság. A formák megtartására az állam és az egyház vigyáz, mely tehát szembehelyezkedik az ösztön túlkapásaival. A supravitális rendet voltaképpen az egyház szolgálja, bár közvetve a vitális rendet is. (A tapasztalat szerint ugyanis az erkölcstelen élet inkább veszélyezteti az egészséget, mint az erkölcsös.) Az állam azonban — bár szembehelyezkedik a ragadozó ösztönökkel — ezzel más testi épségét, jólétét, vagyónát is védi, tehát jórészt a vitális rend szolgálatában áll. Míg az állatvilágban az egyéni önzés többnyire kíméletlenül érvényesül, a jog ezekkel az erőkkel szegül szembe. Mindenkit véd a többivel szemben; mindenkinek joga van a szabadsághoz, élethez, magántulajdonhoz stb. Ezt az ember bizonyítás nélkül belátja (természetjog); a pozitívista tudomány azonban csak a megfogható és kikényszeríthető tételes jogot akarta elismerni.

Aki az állam vagy az egyház törvényeit, szabályait megszegi, *bűnt* követ el. Az elmondottakból érthető, hogy a bűn gyakran az ösztönök irányába esik. Ilyenek a testiség bűnei, a paráználkodás, mértéktelenség, a gyilkosság, lopás, fősvénység, hiúság, gőg. Utóbbiak az „én” túlzott előtérbehelyezésével függnek össze. Hogy az ember gyakran a bűnt választja, ennek oka, hogy a bűn többnyire valamilyen

gyönyörérezéssel jár, ami éppen az ösztönből ered. A természet az ösztön beteljesítését gyönyörérezéssel kötötte össze. Az állatot, melyet nem külső erő mozgat, ezáltal is irányítja, hogy élete és fajának fennmaradása biztosítva legyen. Ebből a tényből arra is következtethetünk, hogy az állat akarata sincs mechanikailag determinálva. Az ösztön nem hat feltétlenül, mint pl. a mechanikai okság. Ezzel függ össze az állat idomíthatósága is. A kutyát rá lehet nevelni, hogy az élelmet kosárban hazavigye, anélkül, hogy megenné.

Azonban nemcsak vitális gyönyör-rend van, hanem supravitális is. Ide tartoznak a logikai, esztétikai, etikai, vallási örömök. A tudósnak az igazság megtalálása, a művésznek a szép alkotása rendkívüli örömet okoz. A szellem világa a lelki béke és az örök boldogság képében is vonzza a vallásos embert. Tehát azt is mondhatnók, hogy az ember kétféle gyönyör-rend között választhat. Ezek közül azonban a vitális örömök azonnal jelentkeznek, míg a szellemiek néha csak hosszas tanulás, gyakorlás (aszkézis) útján közelíthetők meg. Tehát a supravitális rend követése eleinte többnyire szenvedést kíván, önmegtagadást, áldozatokat, akár művészi, tudományos pályáról, vagy vallási törekvésekről van szó. Krisztus mondta: „Aki én utánam akar jönni, ... vegye fel keresztjét.” De hogy ez a keresztviselés örömökkel fog járni, erre mutat másik kijelentése: „az én igám gyönyörűséges és az én terhem könnyű.”

A bűnnel együtt felelősség jár. Az állam és az egyház is hiszi, hogy az ember szabadon választhat

bűn és erény között. Mindkettő feltételezi tehát az akarat szabadságát. A szabad akaratot sokan kétségbevonták, mivel ellentétben látszik állani az okság elvével. Ez a kérdés ma többé-kevésbé meghaladottnak tekinthető. Mint említettük, az elektronok világának fölépítését és folyamatait sem lehet pusztán mechanikai okságból levezetni. Kiderült, hogy az amoebáknak, a legegyszerűbb élőlényeknek a mozgása sem csupa reflex. Tehát a tapasztalati tudományok is megerősíthetik a filozófia felfogását, mely az *önmagából* kiinduló tevékenységet általános tulajdonságnak tartja, mely nemcsak az állatra és az emberre jellemző. Természetesen ez az erő csak bizonyos körülmények között nyilatkozhatik meg. A fejlődés folyamán az akaratnak fokozatos felszabadulásáról van szó. Azonban az akaratra emlékeztető törekvés (conatus) a bölcselet szerint minden létezőre jellemző. Az élettelen világban mint gravitációs erő, mágnesség stb. jelentkezik. — Hogy az akarat felszabadulását megérthessük, foglalkoznunk kell az idegrendszer fejlődésével.

Az idegrendszer

A növényeknek még nincs igazi idegrendszerük, ez a mozgékonyssággal együtt alakul ki. Az állati testet — mint említettük — nem külső erő mozgatja; magától mozog, izmai segítségével. Az izmok összehúzódása a *mozgató idegek* hatására következik be. Az önálló mozgáshoz természetesen szükséges a tájékozódó képesség is, azaz a környezet, a világ megismerése. Ez az *érző idegek* útján történik. A különféle benyomások (fény, hang, mechanikai, vegyi ingerek) felismerésére külön érzékszervek fejlődnek, melyek feladata a látás, hallás, tapintás, ízlés, szaglás. Az érzékszervekből jutnak az érzőidegek az agyvelőbe, ahonnan a mozgató pályák is indulnak. Az agyvelő a székhelye az öntudatnak is. Az akaratos mozgások tehát az agyvelőből veszik eredetüket, azonban vannak közvetlen kapcsolatok is érző és mozgató idegek között. Az élőlények nem minden mozgása akaratos.

A legrövidebb mozgás a *reflex-mozgás*. Ez az öntudat és akarat közreműködése nélkül folyik le és nem belső ok indítja meg, hanem külső. Az idegrendszer alap-egysége a reflexív, mely egy érző és ahhoz kapcsolódó mozgató idegből áll. A térdreflex pl. ilyen reflexív működésén alapul. A térdkalács alatti ín megütésekor az ingerület az érző idegen át

a gerincvelőbe fut és ott átkapcsolódik a mozgató idegre, melyen az izomhoz szaladva, azt összehúzza. Eredménye a láb előreleendülése.

A fajfejlődés során a reflexívekre egyre több magasabbrendű vezeték épült rá, melyek felterjednek az agyvelőbe, ahol minden érző és mozgató szál összefut. A reflexnél magasabbrendű mozgások az ösztönös és *automata* mozgások (pl. járás, evés), melyekben az öntudatnak és akaratnak még nem jut nagyobb szerep. Ezekben azonban sokféle érzés, mozgás szerepel a test különféle részeiben, tehát ezeknek a központja nem lehet lent a gerincvelőben, mint az egyszerű reflexeké, hanem az agyvelőben, ahonnan az egész test ellenőrizhető és kormányozható. Ezek az ösztönös és automata központok az agyalapi dúcokban vannak.

A teljesen öntudatos, *akaratos mozgások* és az öntudatos érzések (látás, hallás, tapintás stb.) központjai azonban még magasabban vannak, az *agykéregben*, amint ezt igen sok vizsgálat bizonyítja. Itt vannak elraktározva az *emlékképek* is, melyek a világban való tájékozódást szolgálják. Ezek a központok egymással és az alacsonyabbrendű központokkal számtalan idegszál útján függnek össze. A magasabbrendű központokat egymással összekötő társító (asszociatív) pályák nagyjelentőségűek a *gondolkodás* szempontjából. Mivel a magasabb központok az alacsonyabbakkal össze vannak kötve, az *ösztönös és automata központok és reflexek magasabbrendű ellenőrzés alá kerülnek*. A külső behatások tehát nem váltanak ki mindig azonnali reflexet, vagy ösztönös reakciót. Voltaképpen ebben áll az *akarat fel-*

szabadulása. A környezeti behatások feljutnak az agykéregbe. A magasabbrendű állat és ember összetveti azokat emlékképeivel és csak bizonyos idő után szánja rá magát mozgásra, vagy talán nem is változtat helyzetén. A sztoikus nyugalmat a magasabbrendű lélek jelének tartjuk. Tehát az élettelen tárgy mozdulatlanságán kívül van egy magasabbrendű mozdulatlanság is, aminek a hindu bölcséletben és vallásban nagy szerep jut. A reflex-működés gyors és az érzést mindig mozgás követi, a magasabbrendű szellemi működés lassúbb — és mint említettük — a reakció esetleg el is marad. Komolyabb elhatározások esetén gondolkodási időt szoktunk kérni.

A fejlődés folyamán tehát az agykérgi (corticalis) rendszer ráépül a kéregalatti (subcorticalis) rendszerre, ahova a reflexes, ösztönös és automata mozgások tartoznak. Mivel az egyéni fejlődés nagyjában megismétli a fajfejlődést, az ember életében is megfigyelhetjük ezt a változást. A csecsemő öntudatlanságában, mozdulatlanságában, környezetétől való függésében a növényi életformára emlékeztet. A meginduló kisbaba járása típusos automata mozgás, melyet csak később tanul meg akaratlagosan irányítani. A hólyag kiürítése csecsemőknél, kisgyermeknél reflektórikusan történik. A teli hólyag érzése a gerincvelőn át megindítja a hólyagizomzat összehúzódását. A fejlődés során ez az érzés öntudatra jut, tehát felmegy az agyvelőbe s a gyermek megtanulja akaratlagosan szabályozni ezt a működést.

Fontos felismerés eredménye, hogy *egyes emberek egész életükben a fejlődés alacsonyabb vagy magasabb fokán állanak.* Itt a magasabb fokot az

agykéreg működéseinek, az értelemnek és akaratnak uralma jelenti az alacsonyabb központok ösztönös működéseivel szemben. A fejlődésnek a túlkultúrálódás és az idegrendszernek ezzel kapcsolatos működészavara vet véget, mely különösen szellemi munkával foglalkozó családokban, nagyvárosban következik be. *Általános biológiai törvény, hogy a fejlődés során legkésőbb kialakult, tehát legmagasabbrendű működések mennek legkönnyebben tönkre.* A túlkultúrált nép vagy egyén ismét „ösztöneinek rabja” lehet.¹

Az *öntudatot* éppen csak említettük, sokat nem is tudunk róla. Az idegrendszerrel együtt alakul ki a fejlődés folyamán, midőn a világgal együtt önmagunkról, vágyainkról, gondolatainkról, érzéseinkről is képet kapunk. Az idegrendszer tudatos működései adják a pusztán időben lefolyó lelki életet.

A differenciálódás útját a fejlődés folyamán tehát így foglalhatjuk össze: *A fejlődés az érzéketlen, mozdulatlan, öntudatlan anyagtól az érző, ismerő, akaró, mozgékony, öntudatos lényhez vezet. A magasabbrendű állat és ember akaratának felszabadulása folytán képes az ösztönök ellenére is cselekedni. Az ember törekvései nemcsak az életre irányulnak, hanem szellemi értékek (igaz, szép, jó) megvalósítására is.*

A hindu bölcsélet a fejlődés képét nagyjában ugyanígy látja a „három gunában”.² A három guna minden létezőben meglevő három tulajdonság, melyek aránya azonban esetenként különböző. Az első

¹ Előfordulhat ilyen körülmények között az ösztönélet sorvadása is.

² A hindu bölcseletre vonatkozó adatok *Baktay*: „Szanátana Dharmá” c. könyvéből valók.

guna a *tamasz*, az öntudatlanság, tehetetlenség, sötétség; a második a *radzsasz*, a mozgékonyosság, tevékenység, szenvedély; a harmadik a *szattva*, az öntudatosság, világosság, nyugalom. Az élettelen anyagban a *tamasz* dominál, az állatban a *radzsasz*, az emberben, különösen fejlettebb fokon a *szattva*, de kevés *szattva* (öntudat) van szerintük a növényekben, sőt az élettelen anyagban is.

Az isteni törvény, a Dharma, a *tamasz*ban mint a természet (Prákriti) törvénye jelentkezik, a *szattva*-ban (öntudatban) mint erkölcsi törvény. A három guna eltérő aránya jellemzi a különböző létfokozatokat.

Meg kell még említenünk, hogy a létformák nincsenek egymástól élesen elhatárolva. Az ember is lehet „ösztoneinek rabja” és bizonyos példák mellett szólnak, hogy az állat is képes önfeláldozásra. A növény- és állatvilág között átmeneti alakok is vannak. Bár a növény általában nem mozog és testének anyagát szervetlen alkotórészekből építi fel, vannak mozgó és az állat, illetve ember testében *élősködő* növényfélék (pl. tífusz-bacillus). És bár az állat mozgékony, az akváriumokban a növényekhez hasonló színes állatokat figyelhetünk meg, melyek ha nyúlványaikat mozgatják is, helyüket változtatni nem tudják. Kóros viszonyok között az ember alacsonyabb létformákra süllyedhet le. Így golyvás vidékeken a kretinek között „állat- és növényemberek” találhatóak. Utóbbiak tisztán vegetatív életet élnek. Maguktól még enni sem tudnak.³

³ A dohánylevél mozaik-betegségének okozója az újabb vizsgálatok szerint átmeneti lénynek látszik élő és élettelen között.

Az alkat

A hindu bölcselet az embereken belül is különböző fejlettségi fokozatokat különböztetett meg. Ezt fejezi ki a kasztrendszer. Az első főkasztba azok tartoztak, akik még túlnyomóan animális vágyaknak, szükségleteknek éltek (munkások, kézművesek), magasabba a kereskedők, műiparosok. A harmadik kaszt erkölcsi céloknak élt (harcosok, közigazgatási tisztviselők), a negyedik a legmagasabb szellemi céloknak (papok, tanítók, tudósok). A fejlettségi fok alapját nem külső, hanem belső tényezőkben keresték, a három guna arányában. A kasztbeli különbségeknek tehát öröklött, alkati alapjuk volt. Ezért nem tartották kívánatosnak a különböző kasztbeliek összeházasodását. A nyugati tudományban csak az utolsó időben terelődött a figyelem ezekre az összefüggésekre.

Az eltérő testi megjelenésű és életcélú emberek nem különböznek lényegükben (ember-mivoltukban) egymástól, hanem csak testi-lelki szerkezetükben. Ezt nevezzük *alkatnak*.

Nincs két egyforma ember, tehát a testi és lelki alkat mindenkiben más (*egyéni alkat*). Bizonyos közös vonások alapján azonban mégis lehetséges csoportokat felállítani, melyek több embert foglalnak magukban (*alkati típus*). Ezek a típusok gyakran el-

lentétes végletek. Ilyen a test szempontjából a régiek „tüdővésztes” (*habitus phthisicus*) és „gutaütéses” típusa (*habitus apoplecticus*). Az előbbire a vékonyosság, soványság, hosszú nyak, hosszú keskeny lapos mellkas, kicsi has jellemző. Az alsó végtagok inkább hosszúak. Az izomzat gyenge. *Stiller* ezt az alkatot nevezte *astheniás*-nak, *Kretschmer leptosom*-nak (*λεπτός* = keskeny, vékony). A másik végre a nagy kerek fej, rövid nyak, rövid széles mély mellkas, nagy has jellemző és a hízásra való hajlam. A lábak inkább rövidek. Ez *Kretschmer pyknikus* típusa (*πυκνός* = széles, vastag).

Kretschmer-nek nagy érdeme, hogy kimutatta, hogy a testi típusokhoz megfelelő lelki alkat tartozik, még pedig a *leptosom testi alkathoz a schizothym lelki alkat*, a *pyknikus testalkathoz a ciklothym lelki alkat*.

A schizothym lelki alkatra (*σχίζειν* = hasítani, szakítani) jellemző a világtól való elszakadás (autizmus) és a lelki élet összhangjának zavara. A ciklothym lelki alkatú emberekre jellemző a harmonikus kapcsolat a világgal és a lelki élet összhangja. *Bleuler synton* karakterről beszél. Ez kifejezőbb szerinte, mint a ciklothym-jelző, mely a lelki élet hullámozására mutat rá.

Bizonyos testalkathoz tehát általában bizonyos lelki alkat tartozik. Az összefüggés azonban statisztikai: nagy anyagban megtalálható, de az adott esetben nincs mindig meg.

Nehéz megmondani, hogy a világnézet mennyiben alapul öröklött alkati és mennyiben szerzett tényezőkn. Az emberek kölcsönös érintkezése folytan

mindenki hozzájut már kialakult világnézeti rendszerekhez. Hogy ezek közül melyiket fogadja el, függ lelki alkatától, de külső tényezőktől is. Utóbbiak között első helyen áll a nevelés. A kisgyermek, szülei, majd az iskola révén, korán felvilágosítást kap a supravitális rendről is (jó, rossz stb.). A vitális rend leghatalmasabb erőivel azonban csak a serdülés idején ismerkedik meg. A kettő ütközése az érzékenyebb lelkületűekben könnyen meghasonlást okozhat. Ez különösen városi gyermekeknél következhetik be. Falun a fejlődés harmonikusabb, egyenletesebb.

Rendszeresen kiépült világnézetek, mint pl. a kereszténység, nem jöhetnek létre pusztán alkati okokból, csak tanulás útján. A lelki alkat azonban hajlamosíthat valakit a kereszténység elfogadására, vagy valamilyen pogányság követésére. Utóbbiak is azonban rendesen megismerés útján terjednek és ebben sajnos igen nagy szerep jut a divatnak is.

A faji tulajdonságok is elősegítik bizonyos világnézet elfogadását. Ahol valamely vallás gyorsan és maradandóan terjed, többé-kevésbé biztosra vehetjük, hogy az a hívők lelki alkatának, faji karakterének és lelki állapotának (tehát a társadalmi, politikai viszonyoknak is) megfelel. Mohammed vallását az arabok testére-lelkére szabta. Megengedte a többnejűséget, rabszolgaságot, vérbosszút; a fátumot, az ember tehetetlenségét hirdette Isten rendelésével szemben (kiszmet) stb.

A protestantizmus is megfelelt az újkori germán ember lelki világának. A reneszánsz idején nőtt nagyra az egyéniség és a kritika, és az embereknek

tetszett az egyházi tekintély elvetése és hogy a vallás tanításait szabadon mérlegelhetik. Amellett az önérzetes német ember előtt úgy is tűnt fel az új hit, mint a gyűlölt római iga alól való szabadulás. A német rendek elégedetlensége (gravamina nationis Germanicae) talált itt orvoslást. Természetesen a gyors terjedést az is magyarázza, hogy reformra akkor valóban szükség volt. *Goethe* szerint a nagysághoz nemcsak jó fej kell, de nagy örökség is. Így örökölte *Napoleon* a francia forradalmat és *Luther* a papok hibáit.

Krisztus tanítása azonban sem a zsidó, sem a római, sem a görög ember lelki alkatának és világnézetének nem felelt meg igazán.

Faj és alkat

Mikor az alkati típusok ismerete elterjedt, felvetődött a kérdés, hogy talán az alkati típusok faji típusoknak felelnek meg, a leptosom az északinak, az alpesi a pyknikusnak. Embertani vizsgálatok kimutatták, hogy ez nem így van. Az északi fajta jellemző tulajdonságai, a kék szem, szőke haj, nem fordulnak gyakrabban elő a leptosomok között. Az alkati típusok lényegükben függetlenek a faji típustól. Japánban éppen úgy megtalálták a jellegzetes összefüggéseket testi és lelki alkat között, mint nálunk. Tehát leptosom alkatúak és schizothym lelki alkatúak ott is vannak, bár szó sincs az északi fajta jelenlétéről. Ha azonban a faji és alkati típus lényegileg különbözik is, közös tulajdonságaik is lehetnek. Az északi típusra is jellemző a karcsúság, úgy mint a leptosomra, az alpesi fajra pedig a köpcös alkat, akár a pyknikusra. Ezeknek a testi tulajdonságoknak azután nagyjában hasonló lelki vonások felelhetnek meg, mint az alkati típusokban. Az északi ember is inkább schizothym lelki alkatú. Jellemző rá *Clauss* szerint a magányosság és hogy általában szemben áll a világgal, melyet meg akar változtatni (technikai kultúra, a természeti erők leigázása). A pyknikus alkatú alpesi emberben inkább cyklothym vonások tűnnek fel. Társas lény. A környezettel ele-

ven kontaktusban van. Nagyon is szívesen fordul az élet apróbb örömei felé (bajorok, franciák). A mediterrán fajta lelki alkata inkább a *Jaensch*-testvérek *integrált típusának* felel meg. Ezek az emberek igen élénk érzelmi életet élnek és ugyancsak eleven kapcsolatban vannak a környezettel (délolaszok, délfranciák, spanyolok). Testalkat szempontjából inkább karcsúak. A mediterrán fajtát mégis korábbi változatnak kell tartanunk. Emellett szól testi szempontból az alacsonyabb termet, sötétebb pigmentáció (mely az alpesi fajra is jellemző), lelki szempontból a túltengő érzelmi élet, nem ritkán nőies, vagy gyermekes vonásokkal. Az embertan szerint az ősi forma sötét volt. Az északi fajta és a keletbalti valószínűleg a jégkorszak idején depigmentálódott. Egészen véve igazat kell adnunk *Gobineau*-nak, ki az északi típust állította az európai fajták élére. A hinduk között is a világos bőr a magasabb kaszt jele volt.

Alkat és fejlődés

A *testalkatra* vonatkozóan *Viola* olasz alkati kutató ismerte fel, hogy a habitus apoplecticus (*Kretschmer* pyknikus alkata) fejlődéstanilag korábbi változatnak felelhet meg, mint a habitus phthisicus (leptosom alkat). *Viola* itt elsősorban az ontogenezisből következtetett a philogenezisre. Azt találta ugyanis, hogy a habitus apoplecticus testarányai a gyermek testarányainak felelnek meg. A gyermekekre is jellemző az aránylag nagy fej, rövid nyak, rövid, mély mellkas, nagy has, rövid láb. A habitus phthisicus pedig a felnőttkori arányokat túlozza (karcsúság, hosszú lapos mellkas, hosszú lábak stb.).

Lelki alkat szempontjából *Conrad* hívta fel a figyelmet arra, hogy a pyknikus alkathoz tartozó cyklothym karakter ugyancsak sok hasonlóságot mutat a gyermek lelki világához, míg a schizothym lelki alkat inkább a felnőtt lelkiségének felel meg. Hasonlóan fejlődéstanilag korábbi változatnak tekinthető *Jaensch*-ék integrált és *Jung* extravertált típusa, míg a desintegrált és introvertált típus itt is magasabb fejlődési fokot képvisel.

Az alkati típusok mellett a gyermek és a primitív népek lelki világának tanulmányozásából meglehetősen tiszta képet kaptunk a lelki fejlődés irányáról, úgy hogy a különböző korú, nemű, alkatú emberek-

ről és egyes fajokról is meg tudjuk nagyjában mondani, hogy lelki alkatuk a fejlődés korábbi, vagy későbbi stádiumának felelhet-e meg.

A fejlődés korábbi állapotának felel meg:

gyermek
nő
primitív népek
mediterrán fajta
cyklothym
integrált
extravertált

A fejlődés későbbi állapotának felel meg:

felnőtt
férfi
kultúrnépek
északi fajta
schizothym
desintegrált
introvertált

Itt természetesen nem a fejlettség abszolút foka szerint kerültek egy csoportba a különféle típusok, csak a másik típushoz való viszony szempontjából. A felnőtt nő lelkivilága sokkal magasabb fokon áll, mint a gyermeké, a mediterrán fajtát nem lehet egy napon említeni a primitív népekkel.⁴

A lelki fejlődés korábbi állapotára a következő tulajdonságok jellemzők:

1. *A lelki élet egyes területei és működései kevésbé határolódtak el.* Éppen ez az, amit *Jaensch* integrációnak nevezett. A lelki élet alapműködései, az értelem, érzelem és akarat sokkal inkább átítatják egymást, mint későbbi fejlettségi fokon. A gondolkodásra, ítéletalkotásra pl. nagy hatással vannak az érzelmek és bizonyos ösztönös megérzések és ál-

⁴ A fejlődési fok megállapítása itt és az egész tanulmányban nem jelent értékítéletet. Valamely élet értékes voltát nem ez dönti el.

lásfoglalások. Ez jellemző a nő lelkivilágára a férfival szemben. A szív logikájáról szoktunk beszélni. A gyermeknél a szemlélet (pl. a látási benyomás) még nem vált el a képzettől (ú. n. eidetikus egység). A gyermek képes lehet képzeit kivetíteni és valóban látni azokat. A lelki élet elemeinek erős összefüggése harmóniát eredményez, melyet különösen *Kretschmer* *cyklothym* típusa hangsúlyoz.

2. *A lelki életre jellemző az érzelem túlsúlya.* Ez nagyon feltűnő mind a gyermek, mind a nő lelki világában. A *cyklothym* típust is élénk érzelmi élet jellemzi, az integrált típust is. A mediterrán fajta (olaszok, spanyolok, délfranciák) hevülékenysége, szenvedélyessége közismert. Mint az előbbi pontban láttuk, a gondolkodás lefolyását erősen befolyásolja az élénk érzelmi élet és az akarat irányítására is hatással van. A cselekedetek gyakran nem gondolati elemek, elvek irányítására következnek be, hanem affektusok hatása alatt.

3. *Az értelmi élet aránylag kevésbé fejlett.* Ennek egyik oka az absztrakció gyengesége. A benyomások megmaradnak konkrét képszerűségükben, nem keletkeznek belőlük elvonás útján a vérszegény fogalmak. A hasonló képek közös tartalma tehát még nem válik ki; a képek egymáshoz kapcsolódnak és egymást helyettesíthetik is. A szarvasagancs pl. valamely primitív nép gondolatvilágában az esthajnalcsillagot jelentheti. A képek elvont fogalmakat is kifejezhetnek, pl. a keleti festészetben a vízesés az örökkévalóságot, a fenyő a hosszú életet. Ez a szimbolikus jelentés az újabb művészetben már alig van meg.

A képek össze is olvadhatnak. A fáraó az emberek királya, az oroszlán az állatok királya, a sphinx (a fáraó feje oroszlántesttel) az illető király nagyságát, hatalmát akarja megörökíteni.

Az absztrakció gyengeségéből ered, hogy a fogalmak nem különülnek el elég határozottan. A képek nemcsak jelképezik egymást, de *azonosságot* is jelenthetnek. Azt lehet mondani, hogy korai fejlődési fokon még nem érvényesül az első logikai alapelv, hogy minden dolog csak önmagával azonos. A primitív ember számára a képmás azonos lehet azzal, akit ábrázol. Ezt a szemléletet használja fel a varázslás. Ha a primitív ember a haragosárol mintázott bábut lenyilazza, azt hiszi, hogy valóban ártott az illetőnek. Ez különben kapcsolatban van a primitív fokra jellemző perszifikáló tendenciával is. A gyermek is bábuját, hintalovát élőlénynek érzi. Korábbi fejlettségi fokon az ember képeit, sőt elvont fogalmait (jó, rossz) is kivetítheti és megszemélyesítheti. Ez ad életet a tündéreknek és boszorkányoknak. Még a magas kultúrájú görög is benépesítette világát kivetített és megszemélyesített fogalmakkal.

Az absztrakció gyengesége folytán a megismerés nem annyira a fogalmi megismerés képében jelentkezik, hanem inkább az ú. n. *intuición* formájában. Ez a valóságnak kevésbé tudatos megsejtése, megérzése, meglátása. Jellemző a nőre, a mediterrán fajtára, a cyklothym típusra. *Voltaire* mondta: „A férfiak összes észokai nem érnek fel a nők egyetlen helyes megérzésével.” Az egyszerűbb emberek, primitív népek természetismeretét (gyógynövények) is részben ide kell soroznunk.

A világgép kialakulásában korábbi fejlődési fokon nagy szerepe van a hitnek. Ez bizonyos dolgok elfogadása különösebb okoskodás és kritika nélkül. Utóbbi az absztrakcióval együtt fejlődik ki. A hit nem tisztán értelmi működés. Érzelmi és akarati elemek is vannak benne.

Jellemző még a korábbi megismerésre, hogy nem elemző, inkább szintetikus: egészet és összefüggéseket látó. Ez is kapcsolatban van az absztrakció gyengeségével és a képek szorosabb kapcsolatával.

Korábbi fejlődési fokon a színek iránti érzékenység nagy (gyermek, nő, primitív ember, cyklothym típus), míg a formák iránti érzékenység kisebb.

4. *Az akaratot és mozgást inkább az érzelmek és ösztönök irányítják, kevésbbé az értelem.* A mozdulatok többé-kevésbbé öntudatlanok, formásak, harmonikusak. A gyermek mozgásai kecsesek, csak a serdülés táján válnak ügyetlenné, midőn a karcús, leptosom alkat jelentkezik és a lelki életben is schizothym vonások mutatkoznak. A nők között is jóval ritkább az esetlen mozgás, mint a férfiak között. Ismeretes a mediterrán fajta szép, kifejező mozdulata. A művészi készség összefügg ezzel. A cyklothym típusra is harmonikus, kerekded mozdulatok jellemzők.

5. *Az öntudat (tudat) fejlettsége kisebb.* Kezdetleges fokon az álom és ébrenlét között nincs olyan nagy különbség, mint később. A primitív ember nem is tudja mindig megkülönböztetni álmát a valóságtól. Beszűkült öntudat jellemző a hisztériára, mely nők és primitív emberek között gyakoribb, mint férfiaknál és magasabb fejlettségi fokon. Gyermekkor-

ban előfordulnak az álom és ébrenlét közé eső ködös állapotok (alvajárás, pavor nocturnus).

6. Az elmondott lelki tulajdonságok mind közreműködnek abban, hogy *korábbi fejlődési fokon a lélek erősebb kapcsolatban és nagyobb összhangban van környezetével*. Minden sírás-rívás dacára a gyermeknek igazi problémái a világgal szemben nincsenek. Felnőtt korban a legjobb külső körülmények között is súlyos konfliktusok fejlődhetnek. Itt is azonban a nő sokkal könnyebben megtalálja az összhangot a világgal, mint a férfi. Barátkozóbb, jobban tud bánni az emberekkel, beszélni nyelvükön és általában könnyebben túlteszi magát azokon a problémákon, amelyekben a férfi megoldhatatlan elvi nehézségeket lát. A mediterrán ember is minden érzékével a világ felé fordul. Milyen nagy különbség van észak és dél, de még Berlin és Páris utcai képe között is. Ott a világtól elzárkózó Bierhalle-k és Weinstube-k, itt az utcára kitelepedő rengeteg bisztró, kávéház. A székek nem veszik körül az asztalokat, hanem mind a járókelőkre néznek és télen is inkább kocsz-kályhákkal fűtenek kint, mintsem hogy betelepjenek a szobába. (A déli életmód kapcsolatban van a klímával, azonban részben a klímától függ a lelki alkat is.)

A cyklothym, integrált és extravertált típusok legjellegzetesebb tulajdonsága a világgal való harmónia. A cyklothym emberek szeretik a társaságot, barátságosak, reálisak, alkalmazkodók. *Kretschmer* ezt írja róluk: „Mivel temperamentumuk együttesen a környezettel, nincs számukra éles ellentét én és külvilág között, nem jellemző rájuk az elvből való el-

utasítás, a minden áron javítani akarás szilárd irányelvek szerint, vagy a tragikusan kiélezett konfliktus, hanem a dolgokban való felolvadás, az együttélés, együttérzés és együttlés.

Az előzőkkel ellentétben az 'elme magasabb fejlettségi fokára a következő tulajdonságok jellemzők:

1. *A lelki élet egyes területei differenciálódtak és elhatárolódtak.* Kialakult az érzelmektől többé-kevésbé független gondolkodás és akarás. Ez a szétválás azonban az összhang rovására történik. Külön úton jár az ész és a szív, az ösztön és az ideál. Az elszigetelő területeken konfliktusok képződnek. Ez jellemző *Kretschmer* schizothym típusára, melynek neve is a hasadás fogalmát foglalja magában. Különösen feltűnő itt az érzelmi élet elszakadása a gondolatoktól, tettektől. A schizothym lelki alkatúak típusos elmebetegségében, a schizophreniában, a lelki élet egységének teljes felbomlása következik be. *Jaensch* desintegrált típusa elsősorban a világtól való elszakadást jelenti, de súlyosabb fokon a lélek belsejében is ziláltság, desintegráció uralkodik.

2. *Az érzelmi élet háttérbe szorul.* A felnőtt és különösen a férfi inkább az ész embere a gyermekkel és nővel szemben. A kultúrnépekre és különösen az északi típusra is jellemző, hogy a cselekedetek inkább az ész uralma alatt állanak. Schizothym embereknél néha teljes érzéketlenséget, érzelmi eltoppulást látunk, bár éppen a lelki működések elszigeteltsége miatt gyakran nem tudhatjuk, mi van a mélyben.

3. *Az értelmi élet fejlettsége fokozott.* Az absztrakció kifejlődése folytán a képekből halvány, de egy-

mástól jól elkülöníthető fogalmak képződnek. Ezek segítségével lehetővé válik az ítéletalkotás, logikus következtetés, kritika. Az elvont gondolkodás azonban nem óv meg a tévedéstől, sőt akárhányszor nagyon is elszakít a konkrétumtól.

Míg a művészetben a gyermek is alkothat nagyot (Mozart), az elvont gondolkodáson alapuló bölcselést csak felnőttek és csak férfiak művelhetik. A művészetben az északi típus szívesen használ elvont, geometriai díszítő elemeket, míg a földközitengeri (görög, olasz) jobban szereti a szerves, konkrét formákat (növények, delfinek, kagylók, puttók stb.).

A kísérleti vizsgálatok szerint a schizothym lelki alkat jellegzetes tulajdonságai: erős absztrakció, elemző, analitikus megismerés, nagyobb érzékenység a forma, mint a szín iránt.

4. *Az akaratot és mozgást inkább az értelem irányítja, kevésbé az érzelem és az ösztön.* Ezzel együttjár bizonyos mozgásszegénység, mely jellemző a felnőttre, a férfira, az északi emberre, a schizothym, a desintegrált típusra. Az ösztönösség hiánya a mozgást könnyen szögletessé, merevvé, esetlenné teheti. A desintegrált típus arckifejezése merev; míg az integrált típus élénk, változékony mimikája hű tükre az erős érzelmi hullámvásznak.

5. *Az öntudat fejlettsége nagyobb.* A gyermekkor végén az öntudat élesedése hirtelen köszönhet be. A felnőtt ember, kultúrember többnyire világosan látja tettének rugóit, megfontoltan cselekszik, nem ködös, félig tudatos indítékok hatása alatt. A schizothym emberek ideges túlérzékenysége talán összefügg az élénkebb tudatélettel. Ezek az emberek ne-

hezen szuggerálhatók; inkább neuraszténiások vannak közöttük, mint hisztériások.

6. *Magasabb fejlettségi fokon meglazul az összhang a lélek és a külvilág között.* A *Jaensch*-testvérek vizsgálatai szerint a desintegrált típus már a szemléleti képeket is idegeneknek érezheti. Azok a lelki élet lefolyásába nem illeszkednek be harmonikusan. De szerepe lehet annak, amit különösen *Bergson* hangsúlyozott, hogy az értelem az életet igazán nem ismeri. Ennek egyik oka az életnek sajátosság ellentétes szerkezete, melyet *Guardini* fejtett ki, de amely bonyolult erőviszonyaiban úgyszólván áttekinthetetlen. A fejlett és képzett értelmi működés természetesen szükséges a világ tudományos megismeréséhez, de a fogalmi megismerés és elvont gondolkodás, mely ezt lehetővé teszi, könnyen el is szakít a konkrétumtól. Az élethez és a világhoz inkább az ösztönös, intuitív megérezések kapcsolnak, de ezek bizonyos fokon túl visszafejlődnek.⁵ A fejlődés folyamán az egyén egyre jobban elszakad a természettől és azzal inkább szembe fordul, mint a természeti erők leigázója. Különösen áll ez *Clauss* szerint az északi emberre, más fajtával, pl. az alpesivel szemben. Ezzel együtt jár bizonyos magányosság, mely *Clauss* szerint — mint említettük — jellegzetes északi tulajdonság. A schizothym emberek is társtalanok, visszavonulók. Akármilyen barátságosak, mindig érezhető egy „üvegfal” köztük és a világ között. *Jaensch* desintegrált típusára is a világtól való elhatároltság jellemző és erre a főtulajdonságra alapította *Jung* introvertált karakterét.

⁵ Nagy hátrányuk ezeknek, hogy a tudomány számára hozzáférhetetlenek s nem tudhatjuk, hogy adott esetben intuícióról, vagy illúzióról van-e szó.

A fejlődés delelője

Az evolúciós bölcselet szerint minden változás vagy fejlődés, vagy visszafejlődés. Addig fejlődik valami, amíg a lényegét kifejti. Ezután azonnal megindul a visszafejlődés. *Pauler Ákos Rodin-t* idézi: a legszebb nő is csak egy rövidke pillanatig van szépségének teljes birtokában, mely után, bár eleinte észrevétlenül, de kezdődik a hervadás.

A kihűlt csillagok méltán keltik tudósainkban azt a hitet, hogy ez lesz a sorsa Nap-rendszerünknek is. A hanyatlásnak egyszer az emberiségben is meg kell indulnia. A fejlődés delelőjét megállapítani azonban azért is nehéz, mert az élet hullámokban halad előre. A hanyatlást megint emelkedés követheti. Látuk a görög-római kultúra összeomlását, melyet évszázadok múlva a még gazdagabb keresztény kultúra követett.

A visszafejlődés jeleit hanyatló kultúrákon tanulmányozhatjuk, de kicsiben hasonló jelenségeket mutatnak a túlkultúrálódott és kihaló családok is. Az ember lényegét abban láttuk, hogy tevékenységében nem marad meg a vitális rendben, mint az állat, hanem supravitális célokat is keres. A visszafejlődés a szellemi célok és eszmék feladásával jár. Az élet célja megint az élet lesz, mint a vitális rendben. Ez a fok azonban mégis különbözik az állati

élettől. Az ösztönös cselekedetek ugyanis nem az ösztönök céljaira irányulnak. Az elfajult, elpuhult kor, vagy ember a gyönyört önmagáért keresi. Bár igaz, hogy nemcsak testi, hanem szellemi örömök felé is fordul.

Formai szempontból a visszafejlődést a differenciáció és integráció csökkenése jellemzi. Túlfejlődésnek azt az állapotot neveztük, midőn az integráció elmarad a differenciációhoz képest.

Nem tekinthetjük tehát fejlődésnek a supravitalis céloknak, a hősi eszménynek feladását és általában azt a világnézetet, hogy az élet célja maga az élet. Ezek minden hanyatlás idején megtalálhatók. És nem tekinthetjük már fejlődésnek, ha a differenciálódást nem követi megfelelő integráció.

Vizsgáljuk meg a történelmet a differenciáció, integráció és hősi eszmény szempontjából.

Hogy a közelmúlt „dekadens” világfelfogása valóban hanyatlást jelentett, ez többé-kevésbé világos már előttünk. Nem tudjuk azonban, hogy mit hoz a jövő s ezért azt sem, hogy az emberiség valóban túljutott-e már fejlődésének delelőjén. Mint kulminációs pont a múltban, a kereszténységen kívül csak a görög kultúra kínálkozik. A többi — amennyire ismerjük — egészében nem közelítette meg ezt, ha egy-egy dologban túl is szárnyalta, mint pl. a római a jogban, a zsidó az isteneszme tökéletességében, a hindu a szellemi erők ismeretében. Minden nemzet igen sokféle lelkialkatú emberből áll és minden kultúra évszázadokra, vagy évezredekre terjed ki. Már ezért sem lehetséges a görög ember lelki alkatát valamelyik nagy keresztény

nemzet emberének lelki alkatával összemérni, még akkor sem, ha csak bizonyos korokat hasonlítunk össze, pl. Perikles korát a középkorral, vagy reneszánszsal. Amellett a típusokba való sorozás éppen a legnagyobbak előtt csődöt mond. Kétségtelen, hogy a görög szellem az emberi fejlődésnek egyik csúcspontját jelenti s az ember kísértésben van, hogy ha nem is a kultúrának, de a testi-lelki alkat fejlődésének delelőjét itt keresse. Mint vetélytárs talán csak a reneszánsz olasz embere jön szóba.

A *hősi eszmény* példáit a görögöktől szoktuk venni. Achilles és a thermopylei harcosok emlékét idézzük. A görög agyvelő *differenciáltságának* bizonyítéka az árnyalatokban rendkívül gazdag görög nyelv. Tudjuk, hogy Ciceronak nagy nehézséget okozott a görög szöveg értelmét a merevebb latin nyelven visszaadni. A görögök sokoldalúságát bizonyítja, hogy még ma is sok tudomány haszonnal fordulhat a görög szellem forrásaihoz. De talán még jellemzőbb a görög lelkiségre az *integráltság*. Ez eredményezi éppen a harmóniát, melyet visszasóvárgunk.⁶ Ha be is következett az értelmi túlfejlődés a szofisztikában és szkepszisben, a görög ember képességei mégis túlnyomóan arányosan és egymással összhangban fejlődtek. A kitűnő intellektus nem ártott a szép szeretetének és a művészi produkciónak, tehát a magasabb rétegek nem fejlődtek az „alacsonyabbak” rovására. De feltűnő az is, hogy a szép iránti lelkesedés, melyre inkább az érzelmi élet diszponál, nem vezetett túlzásra, melyre éppen az

⁶ Egyesek szerint még harmonikusabb volt a görögöt megelőző krétai kultúra embere.

érzelmeik élénksége hajlamosítani szokott. A szépnek ez a lelkes, de mértéktartó szeretete azóta talán csak a reneszánszban ismétlődött meg.

Primitív benyomást tesz azonban a görögök naív vallási mitológiája, s ezen az se segít, ha Platon tisztultabb nézeteket vallott. Tudjuk, hogy a gyermekek a Krisztus utáni első századokban is még a régi pogány hitben nevelkedtek.

A *kereszténységben* a supravitális célokat és a hősi eszményt a legnagyobb mértékben megtaláljuk. Krisztustól és az apostoloktól kezdve ezren meg ezren adták oda életüket hitükért. Kétségtelen, hogy ennek az életnek a célja nem maga az élet volt. A keresztény hősi eszmény a középkorban a *lovagban* öltött testet. A jó követése itt is áldozattal járt. A lovag nemcsak hűbéruráért kozkázta életét; esküt tett, hogy harcol hitéért, megvédi a gyengéket, az özvegyeket, árvákat és nőket. A legnagyobb supravitális megmozdulások közé tartoznak a *keresztes hadjáratok*, melyek a Szentföldet akarták visszafoglalni a pogánytól s igen sok áldozatot követeltek. Az ember lényegére jellemzőnek tartottuk, hogy szellemi értékek követésében a test és ösztönök ellen fordulhat. A végső következtetést itt a *szerezetese*k vonták le, akik szűzességet, szegénységet, engedelmisséget fogadtak. Az utóbbi kettőben az „én” legfőbb anyagi és szellemi jogáról mondtak le, a magántulajdonról és a szabadságról. A *szép* is a kor eszményei közé tartozott, amennyiben Isten dicsőségét szolgálta. Nemzedékek igyekeztek a leghőbbet megteremteni a város *katedrálisában*, mely magába gyűjtötte mindazt, ami nagyot a középkor

embere építészetben, szobrászatban, képekben, üvegfestésben, faragásban, ötvösmunkában, szövésben, hímzésben, stb. alkotott. A középkor hajtása volt az egyetem is, a tudományos *igazságok* közlésének legfontosabb intézménye. Soha olyan önzetlen tanulmányozás nem hajtotta az embereket, mint akkor. „Mert az egyetemi grádusok (az egyetlen orvosit kivéve) semmire se minősítettek, csak a tudomány tanítására.” (Fináczy E.)

A differenciáltság és integráltság szempontjából legjobb, ha külön vizsgáljuk az egyes embert és az emberek együttesét, a társadalmat. Erősen *differenciált*, sokoldalú agyvelő jellemzi a reneszánsz emberét. Michelangelo, Lionardo da Vinci a legismertebb példák. De ahogy a legmagasabb csúcsokat hegyek tömege veszi körül, úgy sorakoznak a legnagyobbak köré az istenáldotta tehetség többi példái, kik nemcsak a képzőművészet három ágában jeleskedtek, de a műiparban, tudományban, irodalomban is. Michelangelo mind a festészetben, mind a szobrászatban és építészetben eredetit és maradandót alkotott. Egyidőben ő vezette a firenzei erődítések és az utókor nagy költőt is tisztel benne. Lionardo da Vinci nemcsak utólérhetetlen festő volt, hanem szobrász, építész, muzsikus, író, kitűnő anatómus és fiziológus, zseniális haditechnikus, matematikus és fizikus. Csatornákat épített és vázlatai voltak egész Lombardia csatornahálózatának kiépítésére. Felvetette a szuezi-csatorna gondolatát is. Igen sok gépet szerkesztett, melyek magukban foglalják a szivattyú, hidraulikus sajtó, malomgépek elemeit. De voltak tervei szövő- és varrógépekről

és a repülőgépről. Mátyás királyunk kitűnő államférfi volt, diplomata, hadvezér, a művészetek, tudományok teljes méltányolója; mint ember is nagyszabású, sokoldalú egyéniség.

A tehetségnek ez a gazdagsága nem hirtelen bukant fel a reneszánszban; csirájában megvolt a középkorban is. A politikus és államférfi Dante (1265—1321) nem kisebb tudós, mint költő, a filozófus Szent Tamás himnuszokat ír. A képzőművészetben sokoldalú tehetség Giotto, Orcagna, Andrea Pisano stb.

Több képesség nagyfokú fejlettségét az újabb korban jóval ritkábban látjuk. Még talán leginkább Goethet említhetjük itt, aki mint tudós és költő egyaránt nagyot alkotott. Lelki alkata, mint később szó lesz róla, inkább korábbi típusnak felel meg. Szeretjük azt hinni, hogy az ismeretek tömege akadályozza a mai embert abban, hogy több területen dolgozzék eredménnyel. Ez a tudományra bizonyára áll is, a művészetre kevésbé. A festők között nemcsak nagy szobrászokat és tudósokat keresünk hiába, de Raffaeleket és Tizianokat is.

A középkori ember lelki alkata természettől talán kevésbé volt *integrált*, mint a görög emberé. Különösen a germánokban, kiknek a középkori kultúra olyan sokat köszönhet, mindig volt valami kiegyensúlyozatlanság. A lelki élet egységét akkor a vallás biztosította, mely a hívő minden törekvését egyetlen cél irányába állította.

A hit nagy *társadalmi integrációt* is eredményezett. A középkorban az állam és egyház benső egységet alkotott és a vallás áthatotta az emberi élet minden megnyilatkozását. A lovaggá avatás vallási

szertartással ment végbe és az egyház megszentelte a céhek működését is. Ezek védőszentet választottak maguknak és résztvettek az egyház ünnepein. Mint ismeretes, nemcsak az iparosok érdekeire vigyáztak és nem is csak a művek nemességére, hanem tagjaik erkölcsére is. *Dante*-nak *De Monarchia* című munkája is az integráció gondolatát, a világ egységét és testvériességét szolgálja, melyben a lelkiek felett a pápa, a világiak felett a római császár uralkodik isteni jogok alapján.

A hit gyengülésével a társadalom egysége is csökkent; a differenciálódás azonban a legújabb időkig fokozódott. Az állam elvált az egyháztól, a középkor múltó eretnekségei után az újkorban tartós vallási szakadások következtek be, a társadalmi osztályok is mindinkább elhidegültek egymástól. A differenciálódás tünete, hogy idők folyamán annyi különböző foglalkozási ág keletkezett és hogy a különféle hivatásoknak, melyek régen egy kézbe futottak össze, most mind külön képviselőjük van. A régi királyok bírák és papok voltak, a papok orvosok, a borbélyok még nem is olyan régen fogat húztak. Ma van külön fogorvos, fogtechnikus, szájsebész, foggyógyász. Amerikában állítólag olyan fogorvosok is vannak, akik csak egy bizonyos fog húzására képezték ki magukat. A múlt század végén és a jelen század elején fejeződött be az általános gyakorlatot folytató házi orvos feldarabolódása szakorvosokra és ugyanezt a folyamatot találjuk mindenütt. A hadsereg még nem régen alig állott többől, mint gyalogságból, lovasságból, tüzérségből, most vannak gépesített alakulatok, repülőek, ejtő-

ernyősök, légelhárítók, rádiósok stb. A közigazgatás gépezete is igen bonyolulttá vált. Amit azelőtt egy ember ellátott, ma több munkakörből áll, külön szakemberekkel. Ma úgyszólván mindenki csak egy részletkérdéssel foglalkozik és a hivatalokban ide-oda küldöztetik az embert, mert senki sem akarja az egész ügyet elintézni.

Az integráció nem képes lépést tartani ezzel a differenciálódással. Nem éppen a bürokrácia elhatalmasodása a legnagyobb baj, inkább az emberek, társadalmi osztályok, vallások, nemzetek és nemzetiségek eltávolodása. Nem mintha nem lett volna örökösen háború és egyenetlenség az emberek között, de mégis voltak az utolsó századoknál szerencsésebb korszakok. A középkor pl. az eretnekségektől eltekintve, valamennyire mégis összekapcsolta valóságilag és a német-római császárságban politikailag is az embereket. Ez részben azáltal volt lehetséges, hogy az egyház a római birodalom alapjain épült fel. A római uralom az egységes latin nyelvvel és civilizációval igen nagy területet fogott egységbe. Az egyház a latin nyelvet átvette és ezzel az egység külső jelének is birtokába jutott. Voltak a középkorban is szép számmal torzsalkodások és egyenetlenségek, de ezek mégsem vertek az emberek közé olyan éket, mint később a hitújítás és a vallásháborúk. Még ma is szenved minden ország attól, hogy különböző felekezetű hívei egymást teljesen megérteni nem tudják. A hitújítással együtt járt a nemzeti nyelv előtérbe kerülése, a nemzeti irodalmak kialakulása és általában a nemzeti önérzet kifejlődése. Ez megint igen sok ellentétnek vált ki-

induló pontjává. Hazánkban a latin nyelv sokáig egybekapcsolta a nemzetiségeket, de amint magyarrá vált a hivatalos nyelv, kifejlődött a nemzeti-ségi kérdés, mely azóta se nyugodott meg.

Az újkorra jellemzők a nagy társadalmi ellentétek is. A kapitalizmus proletariátust termelt és osztály-harcot. Szegények és gazdagok között mindig volt ellentét, de az utolsó századokban már annyira megbomlott a társadalmi összhang, hogy az uralomra jutott réteg a megoldást nem tudta másképp elkép-zelni, mint a másik osztály kiirtásával. Így pusztí-totta a francia forradalom az arisztokráciát és így irtotta ki Oroszország a világháború óta a bur-zsoáziát és más társadalmi osztályok egy részét is. A nemzeti szocializmus, fasizmus kollektívizmusa kétségtelenül a hiányzó integrációt akarja újrater-metni és a hősiességnek is új példáit adja. Magát a természetes integrációt azonban megint csak a kö-zépkorban kell keresnünk.

Cs. Szabó László egyik tanulmányában olvassuk: „Van egy majdnem tökéletes Európa, írta több ízben Illyés, amely valahol a XI-ik és XIV-ik század közt terül el. Én az első keresztes háború s a nagy pestis közé tenném. A reneszánsz vakító vízesésén kell át-hatolni, hogy rátaláljunk arra a völgyre, mely a késő középkor fényében melegedik. Harmónikus öntudata, fölöslegesítő lelki jóléte, nem kamatozó gazdagsága a délf francia templomok s a prágai Ká-roly-kapu közt három évszázad köveiről sugárzik az elszomorodott modern századokra. Egy jó fél-vezredév dolgozott, vergődött megelőzőleg ezért az egyensúlyért, amely még ma is megható szépséget

lehel Olaszországra, a francia földre, Németalföldre s Németország rejtettebb tájaira... A gazdagok (akkor) sokkal szegényebbek voltak, mint a mai gazdagok, de a szegények akkori gazdagsága ma ott emelkedik a beaucei síkságon, Chartresben, Amiens főterén, flamand takácsfalvakban, toszkán sziklafészkekben s a rajnai dómokban. Székesegyházakat emelt ez a *szegénység*, mert a *nyomor*, amely az embert barlanglakóvá, földönfutó ordassá és nagyvárosi csőcselékké süllyesztette, a reneszánsz ajándéka."

A zseniális *Morus Szent Tamás* már a 16. század elején látta azokat a veszélyeket, melyeket a reneszánsz gazdasági rendszere az emberiségnek jelent. Az ipar és kereskedelem fejlődése megindította a tőkeképződést; a mezőgazdasági termelés háttérbe szorulásával az ezzel foglalkozók elszegényedtek. *Morus Tamás Utópiájának* gazdasági megoldása az volt, amit ma államkapitalizmusnak nevezünk.

Túlfejlődés és alkat

A visszafejlődésre — mint említettük — a differenciáció és integráció csökkenése jellemző. Az előző fejezetben láttuk, hogy a társadalmi életben a differenciálódás, az utolsó időkig fokozódott, bár ott is megindultak ellentétes irányú törekvések. Kétségtelenül erős fejlődésben és differenciálódásban vannak a természettudományok. Itt még egyre újabb tudományágak keletkeznek. Egyesek a társadalmi ellentéteket és nehézségeket éppen a tudomány haladására, a gépekre vezették vissza. A szellemtudományok, bölcsélet is fejlődnek, anélküli, hogy mindig egységbe lehetne foglalni eredményeiket. Az utolsó időben a művészet alkotásai is igen sokfélék, úgyhogy a barokk óta alig lehet egységes építészeti stílusról beszélni. De ez áll a képzőművészet többi ágára is. A műalkotás jórészt *egyéni* produktummá lett; kapcsolatát a korszellemmel meglehetősen elvesztette. Azonban egységés korszellemről sem lehet már beszélni olyan értelemben, mint régen. A differenciálódás tehát az emberi élet sokféle területén még fokozódik, azonban nem mindig követi megfelelő integráció. Ezt az állapotot nevezhetjük túlfejlődésnek. Azt szoktuk gondolni, hogy az események és dolgok nőttek az ember nyakára. Bizonyára jórészt így is van. De *számolnunk*

kell azzal a lehetőséggel is, hogy az egész újabb-kori fejlődés mögött az ember lelki alkatának megváltozása áll, mely természetszerű következménye annak az alakulásnak, mely az élőkben állandóan végbemegy. Ez az emberben az értelmi kultúra, a racionalizmus, az élénkebb öntudat, az egyéniség érvényesülése, az elemző, tudományos megismerés irányában halad. Jellemző erre az állapotra a lelki élet feldarabolódása is, mely bizonyos fokon túl az összhang rovására történik. Az integráció nem tud lépést tartani a lelki élet egyes területeinek elhatárolódásával. Nemcsak a belső harmónia lazul meg ilyenkor, de a kapcsolat a környezettel is. Az ember nem érzi már magát otthonosan a világban; elidegenedik magától, embertársaitól. Különösen a múlt században törtek elő az irodalomban a meghasonlás és világfájdalom hangjai.

Mint említettük, a progresszív, tehát a fejlődés magasabb fokának megfelelő karakter-típusokra jellemző, hogy nincsenek igazi összhangban a világgal, de ezekre jellemző az értelmi kultúra, az elemző, tudományos megismerés és a belső egyensúly zavara is, a desintegráció, melyet a túlfejlődés jelének tartottunk. A *Jaensch*-testvérek egyik típusukat egyenesen desintegráltak nevezik. A desintegráltság náluk elsősorban a világgal való kapcsolatra vonatkozik, de súlyosabb fokon belső diszharmoniót is jelent. Mint említettük, ennek felel meg *Kretschmer* schizothym lelki alkata. Erre az inkább racionalista, elemző, absztraháló, csökkent érzelmi életű, de gyakran szívós akaratú elmére is jellemző, hogy nincs igazi harmóniában a világgal és

magának a lelki életnek az összhangja is gyenge lehet nála.

Talán nem véletlen, hogy éppen az újkor elején bukkantak fel ennek a típusnak jellegzetes képviselői. *Kretschmer* a nagy schizothym szellemek közé sorozza Calvint, kinek arcképét is közli, s kinek egyháza „csak lassan változva emberiesebbé, évszázadokon át kitartott szigorúan szerves felépítésében, szilárdan, hidegen, rendszeresen, tele szigorú ethos-szal és fanatikus meggyőző erővel, agresszíven, türelmetlenül, mint a tiszta gondolat, a tiszta szó — kép nélkül, mosoly nélkül, kedély nélkül, humor nélkül, engedékenységgel nélkül”. A schizothym triast, az *idealizmust, fanatizmust, despotizmust* találja meg Savonarola személyében is, kinek testi alkata ugyancsak megfelel a típusnak s ki úgy uralkodott Firenzén, mint Calvin Genfen s később az ugyancsak schizothym Robespierre Párison.

A zseniális schizothym emberek között vannak *Kretschmer* szerint hideg számítók is. Ide sorozza Wallensteint, Erasmus Rotterdamest, Voltairét. És vannak tiszta idealisták és moralisták (Kant, Schiller, Rousseau). Luther nem volt tiszta típus. Alkatiilag pyknikus volt, de *Kretschmer* szerint a fiatalkori képein még feltűnik a leptosomokra jellemző szögprofil. *Kretschmer* a schizothym ötvöződésből származtatja szívós akaratát és hajlamát fanatizmusra. De mint a cyklothym Luther jellemző mondását említi — Calvin kivégzéseivel kapcsolatban — azt a véleményét, hogy a hóhérok nem éppen a legjobb doktorok. Lutherben megvolt a cyklothym emberekre jellemző készség, alkalmazkodni próbálni a

világhoz és figyelembe venni a realitásokat. Maga írja: „Hányszor vert meg engem a szívem és vetette szememre, csak te volnál bölcs? A többiek mind tévednének s' oly sokáig tévedésben éltek volna? Hátha te csalódsz s' annyi embert vezetsz tévedésbe, akik aztán mindörökre elkárhoznak. Ha az ördög henyén talál, mindig felzaklatja lelkiismeretemet, mintha tévedést tanítottam volna, az egyház egységét szétéptem volna, sok botrányt és vizállyt okoztam volna.” (Waich, Luther művei, XIX. 1205. o.)

A schizothym formakörbe sorozható *Kretschmer* szerint Melanchton, Nagy Frigyes, Heine, Nietzsche, Tolsztoj, Strindberg, tehát az új idők nem egy prófétája.

Az újabb pszichológiai vizsgálatok alapján úgy tűnik fel, hogy a korábbi fejlődési foknak megfelelő, *integrált* típus inkább a román népek között fordul elő, a *desintegrált* típus a germánok között (északi faj). Az integrált típusra a lelki élet összhangján és az élet szeretetén kívül jellemző a művészi hajlam és az intuíció. A lelkileg integráltabb latin népek ragaszkodnak ma is a középkor vallásához, a katolicizmushoz.

A *schizothym* és *cyklothym* lelki alkat gyakoriságáról nem igen van adatunk, inkább csak a schizophreniáról, mely a schizothym lelki alkatuak jellemző elmebetegsége („hasadásos elmezavar”). *Luxenburger* így ír róla: „A fajnak annyiban van jelentősége, mert a schizophrenia — úgy látszik — gyakrabban fordul elő a pigmentszegény fajoknál, mint az erősen pigmentáltaknál. Ennek megfelelően különösen az európaiaktól lakott területeken talál-

juk és különösen ott, ahol az északi elem gyakorisága jellemzi a népesség összetételét" („wo das nordische Element die Zusammensetzung der Bevölkerung stark bestimmt"). Hogy a schizophrénia a magasabb fejlettségi fokot elért agyvelő felbomlása, emellett szól, hogy különösen a társadalmilag magasabban álló és ott is a szellemileg kiemelkedő családokban (tudósok, szellemi munkások) gyakori. A kórtannak általános tapasztalata, hogy a fejlődésileg újabbkeletű szervek sokkal könnyebben fájulnak el és ilyen szempontból is érdekes *Miskolczy* és *Hechst* megállapítása, hogy schizophréniában az agyvelőnek nem az ősi területei pusztulnak, hanem az újabbak, különösen azok, melyek csak az emberben fejlődtek ki.

De ha valóban gyakoribb is a schizophrénia az északiak között, ez önmagában távolról sem jelenti az északi fajta hanyatlását. Összefügghet az idegrendszer nagyobb fejlettségével is. Úgy tűnik föl ugyanis, hogy az erősebben fejlett szervek általában hajlamosabbak betegségekre. Az északi ember szilárd jelleme, idealizmusa, hősiessége minden egyébről inkább tanúskodik, mint hanyatlásról. De a schizothym ember végletessége mintha megnyilatkoznék egy-egy északi nagyság gondolatvilágában.

Alkati szempontból is érdekes *Goethe*-nek, az újabb kor talán legnagyobb szellemének alakja. *W. Jaensch* az integrált típus kiváló példájának tartja, *Kretschmer* is inkább ciklothym alkatúnak schizothym vonásokkal. Édesanyja *Kretschmer* szerint a pyknikus-ciklothym típus jellegzetes képvi-

selője volt. A költő lelki egyensúlya, harmóniája a világgal, a szép szeretete, az élet örömeinek természet szerű elfogadása leginkább a görögökre emlékeztet. Maga mondja el, mennyire örült, amikor a Faust megírásával „elköltötte északi örökségét” és a „görögök asztalához” fordulhatott. *Goethe* művészetére is az idealrealizmus jellemző, mint *Kuhn* szerint a görög szobrászat virágkorára: a valóság gondos, szeretetteljes megfigyelése és visszaadása, úgyhogy a tárgyak és élők valami eszmét fejezzenek ki. *Goethe* hajlott arra, hogy a világot szimbolumokban lássa és fogja fel, amint ez a lélek korábbi állapotára jellemző. Kevésbé absztraháló, inkább konkrétumokra irányuló, szintetikus elme volt. Megismerése nem száraz fogalmakból áll; gondolkodását meleg intuíció járja át. „A tehetség mindent megtanul — mondta —, a lángész mindent tud.” *Goethe* a felvilágosodás idején élt és nem volt különösebben vallásos. De hitt a lélek halhatatlanságában, mint a pogány *Sokrates*, és a felvilágosodás túlzásai iránt érzéketlen volt.

Túlfejlődés és hit

Az újkori fejlődés legszomorúbb eredménye a világnézeti tájékozatlanság. Sok szó esik a hit gyengüléséről, de nemigen gondolnak arra, hogy ennek alkati oka is lehet.

Vizsgáljuk meg, hogy a lelki alkat túlfejlődése mennyiben kedvezőtlen a hit szempontjából.

1. Az elme magasabb fejlettségi fokára jellemzőnek tartottuk *a lelki élet egyes területeinek fokozódó elhatárolódását*. Korábbi fejlődési fokon az értelemre és akaratra nagyobb hatással vannak az érzelmek és bizonyos alacsonyabb- és magasabbrendű ösztönök. Ezek a kevésbé tudatos lelki folyamatok gyakran helyesebb irányba vezetik a gondolatot és cselekedetet, mint az azokra nem támaszkodó értelmi munka és megkönnyítik a hitet is. Az élet alapvető kérdéseiben szívesebben hallgatnék a tanulatlan szántóvetőre, mint a túlkultúrálódott szellemi munkásra. A földtől és természettől elszakadt testileg-lelkileg talajtalan városi munkásság különösen könnyen áldozatává lesz az ilyen „magasabbrendű” agyvelők értelmi spekulációinak, melyek nélkülözik a kapcsolatot az étellel. Mivel a női lélek kevésbé hajlamos a feldarabolódásra és a konkrétumoktól való elszakadásra, az ő feladata, hogy érzelmeire és ösztönös megérzéseire támasz-

kodva az eszmények után futó, de a valóságtól elszakadó férfit az eszmények realitásában megtartsa.

Korábbi fejlődési fokon a szemléleti képek egymással és a belőlük keletkezett elvont fogalmakkal szorosabb kapcsolatban vannak. Ezen alapul a szimbolikus értelmezés. A sólyom, a turul alakja a címeren a régiak számára azonnal a bátorság és vitézség fogalmát idézte, míg a mai embernek eszébe sem jut, hogy a sphinx oroszlánteste erőt, hatalmat jelenthet. *Az elvont fogalmak, eszmények testet öltenek a világban, tárgyakban, élőlényekben, pl. a szépség a virágban, az ártatlanság a gyermekben, a szelidség a galambban, bárányban stb.* A nőben is két fontos eszmény nyilatkozhatik meg, a szépség és jóság. A legnagyobbak (a görögök, Dante, Shakespeare, Goethe) a nő alakját ilyen szemmel nézték (l. *Ruskin*). Bizonyára nem véletlen, hogy Beatrice megjelenésekor a Purgatóriumban angyalok virágokat szórnak. Az angyal a jóságot, a virág a szépséget jelentheti. Amíg a képek a fogalmakkal szorosabb kapcsolatban állanak, könnyen felidézhetik a különféle eszményeket is. A magasabb fejlettségi fok erős absztrakciója azonban kivonja az eszményeket a dolgokból és túlságosan ellégiesíti azokat. Maguk a tárgyak s jelenségek pedig nagyon is anyagiasakká és üreseké válnak. A régi keleti táncokban a mozdulatoknak magasabbrendű értelmük volt s ezért azok a vallási kultusz szolgálatába voltak állíthatók. A kívülálló az ilyen táncnak csak a szépségét élvezheti, lényege rejtve marad előtte.

Ugyanez áll az egyházi szertartásokra is. A régi

hívő számára az istentisztelet és a templom berendezése többet jelentett, mint nekünk. A liturgikus mozgalmak nagy fáradsággal igyekeznek a dolgok elfelejtett értelmét visszaadni. De ha meg is tanuljuk, hogy a templom lépcsője a felemelkedést jelenti, a kapu a világ zajától való eltávolodást, a szenteltvíz a megtisztulást, a tömjén füstje az imádságot, az oltár terítője a tisztaságot, a gyertya a hit melletti áldozatos kiállást stb., ez mind nem ér fel azzal a lelkölettel, amelynek ezt nem kellett külön magyarázni. Az ősegyház szerette a szimbólumokat, mert még értette a létezők nyelvét. A képek összefüggése a gondolati elemekkel, az eszményekkel, a lelket szüntelen magasba emelte Istenhez, akiben az eszmények összefutnak. A képek és eszmények kapcsolata az érzelmekkel és akaratokkal pedig állandóan táplálta a hitet és ennek megfelelően irányította az akaratot. Amint megindult azonban a képek elszakadása egymástól és az eszményektől, továbbá a megismerés, érzelem és akarat összefüggéseinek lazulása, a dolgok és mozdulatok kezdtek elveszteni értelmüket és jelentőségüket (akaratindító hatásukat), úgyhogy a kívülálló végül már csak színpadiasságot látott bennük. A protestánsok puritán templomokat emeltek, hogy a lélek figyelmét a külsőről a belsőre tereljék. Ezek a templomok azonban gyakran nem elégitik ki a női lelket, mely — mint mondtuk — bizonyos szempontból korábbi fejlődési fokon áll, mint a férfié. A protestáns nők szívesen keresik fel a katolikus templomokat, mert érzik, hogy az, amit a férfiak talán külsőségesnek találnak, a lelket Istenhez tudja emelni.

2. Magasabb fejlődési fokon az érzelmi élet hátterbe szorul. Ez is elősegíti a hit gyengülését. A hitnek ugyan van értelmi tartalma (a hit tárgya), de jórészt akarati állásfoglalás, melynek nagy támasz-
téma az érzelem. *Pascal*, a 17. század nagy matematika-
tikusa, akit a felvilágosodottak is magukénak valla-
nak, ezt mondja: „A szívnek megvannak a maga
érvei, melyeket az ész nem ismer. Szívünk érzi az
Istent, nem pedig eszünk.” Egyebütt: „... a hívőket
nem az ész, hanem a kedély készíti a vallás kö-
vetésére”.

Hogy a nők vallásosabbak, ez élénkebb érzelmi
életükből is magyarázható. Nem szabad azonban
ezt úgy felfognunk, mintha itt csak a túltengő ér-
zelmi élet táplálásáról volna szó, bár ez sem éppen
ritka. Az érzelmeknek tájékoztató, irányító jelentő-
ségük van és ha gyakran tévútra visznek is, ezek
vonzanak az eszmények irányába is.

Az igazi hitéletnek a szeretet az éltető eleme,
mely nagyrészt érzelem. Mint alább látni fogjuk, ez
nemcsak a hitet könnyíti meg, de a cselekedeteket
is irányítja.

3. Magasabb fejlődési fokon az értelmi élet fej-
lettsége nagyobb. Az emberi szellem jellegzetes,
szüntelenül megisméltődő eljárása: kiönteni a gyer-
meket a fürdővízzel. Ezt tennők, ha a vallás és mű-
vészet hanyatlása miatt egészében elítélnők az ér-
telmi kultúrát, de ezt teszi a racionalizmus, amikor
a babonával együtt irtja a vallást. A reneszánsz
után bekövetkező értelmi fejlődés, a felvilágosodás,
nagy ajándékokat adott az emberiségnek, így a kísér-
tetekben és boszorkányokban való hit kiírtását, a

vallás iránti türelmességet, a nemzetközi jogot stb. Legnagyobb eredményt azonban az értelmi fejlődés a természettudományokban hozott. A tapasztalaton nyugvó megfigyelés, a hipotéziseket bizonyító kísérletezés és az eredményeknek az elvont gondolkodás (erő, energia, mozgásmennyiség, pozitív, negatív elektromosság stb.) segítségével történő rendszerezése és törvénybe foglalása indította meg a fizika és kémia hatalmas fejlődését, mely még ma sem állt meg és különösen a technikában és orvostudományban ér el kiváló eredményeket. Az értelem igen alkalmas az anyagi történések megítélésére. Legbiztosabban a holt dolgok között mozog, a mechanikában, de jól meg tudja közelíteni azt is, ami az élőlényekben anyagi folyamat. Az élet fogalmával szemben azonban már meglehetősen tehetetlen. A mai gondolkodás a logikai alapelvek segítségével történik. Ezek közül az első: minden dolog csak önmagával azonos. *Guardini* szerint azonban az élet lényegileg paradox. Ellentétpárokon épül fel, melyek kizárni látszanak egymást, de egymás nélkül nem lehetnek meg. Ilyen ellentétpár pl. a statika-dynamika. Az élőlény folyton változik s mégis ugyanaz. Az orvostudomány történetéből láthatjuk, hogy a felfogások és elméletek szüntelen javításra szorulnak és az új nem ritkán ellentéte a réginek. Így közeledik lassan a tudomány az élő valósághoz, anélkül, hogy azt megismerésével kimerítené. Ha azonban az értelem az élők világában is nehezen igazodik el, bár ez a tapasztalás alá esik, természetes, hogy még bizonytalanabban mozog ott, ahol a dolgok már nem tapasztalhatók és csak meta-

fizikai bizonyításban igazolhatók. E metafizikai gondolatmenetre az ember csak igen komoly absztraktív törekvés és más szerencsés körülmények együttműködése mellett képes. Ezért, amint már említettük, a legtöbb ember inkább csak ösztönösen érzi, hogy az igazság előbbrevaló, mint a hazugság, helyesebb jót tenni, mint rosszat, vonzó a szép és taszít, ami csúf — anélkül, hogy ennek metafizikai létrendi alapját magának igazolni tudná. Így sokszor az az érzése lehet, hogy az értelem a legfontosabb kérdésekben cserbenhagyja. *Dante* írja a *Paradicsomról*:

*„Ott látható lesz, amit hinni kell, nem
bizonyítani, mert bizonyíthatatlan,
csak megnyugszunk benne, mint ősi elvben.”*

Goethe igen nagyra tartotta a felvilágosodás atyjának, *Voltaire*-nek szellemi képességeit és mégis így szólt művéről: „Akármilyen szellemes mindez, a világnak semmit nem használt; semmit sem lehet rá alapítani. Sőt, a legnagyobb mértékben ártalmas lehet, mert az embereket megzavarja.” Másutt így szól *Eckermann*hoz: „Ha valahol ártalmas a pusztító kritika, úgy vallási dolgokban; mivel itt minden hiten alapul...” A hitet ugyanis könnyű elvenni, de nehéz újra adni, vagy jobbal pótolni. „Az emberi és isteni értelem — mondja *Goethe* — két nagyon különböző dolog.”

Nem a logika visz tehát a valláshoz, hanem a hit, ez pedig nemcsak értelmi működés. Isten létét ugyan be lehet bizonyítani, de ezt is csak az fogadja el, aki különben is hiszi. A vallás sok eleme azonban

közvetlenül bizonyíthatatlan. A felvilágosodás és racionalizmus a vallást mindenestül ésszel akarja felérni. Ennek az az eredménye, hogy mindenki mást és mást gondol és mond, amint ez az emberi agyvelők különbözőségéből érthető is. Ezért nem lehet keresztülvinni azt az elvet sem, hogy a Szentírás legyen a hit egyedüli forrása, mivel azt is mindenki máskép értelmezi. A reformáció rászabadította a kritikát a vallásra. A vallási kritika azonban éppúgy nem való mindenki kezébe, mint az operálókés. A vallás könnyen eltorzul alatta, vagy megsemmisül. Természetes, hogy a reformáció sem maradhatott meg a lutherizmusnál, hanem száz meg száz protestáns felekezet és szekta keletkezett. Ha az értelem és kritika itt valóban meg tudná találni az igazat, ennek nem lett volna szabad bekövetkeznie.

A felvilágosodás jelszavai: az elnyomás és sötétség alól való szabadulás, az egyéniség jogainak, a gondolatszabadságnak és lelkiismereti szabadságnak biztosítása, tiszteletreméltó törekvések. Azonban a szabadon gondolkodó testületek is kénytelenek időnként szembefordulni egy-egy tagjukkal, kinek a tanítását vagy viselkedését ártalmasnak tartják. Nem ritkán ez az oka a kiválásoknak és új szekták alapításának. A felvilágosodott kívülálló ilyenkor gyakran a dorgáló vagy kizáró testület ellen fordul, mivel ez megsértette az egyéniség jogait, a gondolati és lelkiismereti szabadságot. Azonban nem az egyéniség érvényesülése fontos, hanem az igazságé és az a felfogás, amely az igazság érdekében minden gondolatot megenged, tulajdonképpen lemond az igazságról, hiszen nem lehet mindenkinek igaza.

A felvilágosodás története nem kevésbé szomorú, mint az emberi történelem más fejezete. Ismeretes, hogy az ész istenítése a francia forradalomban kulminált a legnagyobb esztelenség jegyében. A szabadság, testvériség, egyenlőség jelszavaival bőrtö-nöztek be és irtottak ki egy társadalmi osztályt. A felvilágosodás az inkvizíciót szokta emlegetni, de messze marad az inkvizíció pusztítása attól, amit a felvilágosodásból és materializmusból kinövő kom-munizmus vitt véghez Oroszországban, Spanyol-országban. A hirhedt spanyol inkvizíció különben valószínűleg jórészt a spanyolok szenvedélyességén alapult, mint ezt a polgárháború óta gondolhatjuk, ha nem jöttünk volna rá előbb a bikaviadalokból, vagy abból az eljárásból, ahogy a spanyolok az amerikai őslakókkal bántak. De spanyolok vetették meg *Hugo Grotius* előtt a nemzetközi jog alapját is. Az élet lényegileg paradox!

A felvilágosodott szellemek jórésze elismeri a Szentírást. Azonban a Bibliából nyilvánvaló, hogy Krisztushoz nem értelmi erőfeszítés visz el, még ke-veésbbé az a lelkület, mely csak azt hiszi el, amit lát. Krisztus azt mondja a gyermekekre: „Aki nem fo-gadja Isten országát mint a kisdéd, nem megyen be abba.” Tamáshoz pedig, ki sebhelyeit kívánja meg-tapogatni, így szól: „Mivelhogy láttál engem Tamás, hittél, — boldogok, akik nem láttak és hittek.”

Tamás esetéből nyilvánvaló az is, hogy a hit az apostolok idejében sem volt könnyű. A görög-római nép és kultúra már az értelmi túlfajlás jegyében állott, de a zsidóság jórésze is. Krisztus nem is szá-míthatott a művelt és okoskodó farizeusokra és

szaduceusokra. Tanítványait főként egyszerű, műveletlen emberek, halászok, vámosok közül választotta, akik ugyan nem értettek teológiához, bölcselethez, de nem vesztették el természetes érzéküket a valóságok iránt. És ha egész éjszaka semmit sem fogtak, de a Krisztus szavára kivetett háló szakadozott a sok haltól, tudták, hogy csoda történt. Péter azonnal letérdelt az Úr elé és azt mondta: „menj ki tőlem Uram, mert bűnös ember vagyok!” Az apostolok és tanítványok elsősorban a csodáknak hittek. Szent Ágoston szerint az lett volna csoda, ha az evangélium csoda nélkül terjed el.

A felvilágosodás botránykövei a dogmák és csodák. Ez érthető is, mert ezek alkalmasak a legkevésbé értelmi vizsgálódásra. A dogmák elfogadása sosem volt könnyű. Minden dogmára egy csomó eretnesség esett, mert mindig akadtak, akik a vallást érthetőbbé szerették volna tenni. Az egyház azonban gondosan kiküszöbölte az eretnenségeket, bár a hívők millióit veszítette el. Hiszen egy időben több ariánus volt, mint katolikus, mert az ifjú germánok a kereszténységet az arianizmus formájában vették fel.

Ha azonban látjuk a középkor hitét, mely dómkat emelt, kétségtelennek kell tartanunk, hogy a hitigazságok elfogadására alkalmasabb volt a fiatal román és germán népek lelki alkata, vagy lelki állapota, mint a mai emberé. Mi ennek az oka? Talán részben az, hogy korábbi fejlődési fokon a logikai alapelvek még nem érvényesülnek úgy, mint később. Isten egy és három; Krisztus Isten és ember; Mária szűz és anya; a kenyér és bor Krisztus teste

és vére: ezek mind ellentétben *látszanak* állani az első logikai alapelvvel, amely szerint minden dolog csak önmagával azonos. Nem foglalkozunk a kérdés bölcséleti megoldásával, mert a régiek sem ezen az alapon hittek. Azonban az elme korábbi állapotában — mint egyebütt említettük — a képek még erős asszociatív kapcsolatban vannak, egymást helyettesíthetik és *azonosíthatók* is. Az egyiptomiak a képmást azonosnak tartották azzal, akit ábrázolt, az élőt a halottal. Ezért szolgálta a szobor az illető halál utáni továbbélését s ezért vittek eledeleket a sírokba. Kétségtelen, hogy ez a folyamat, mely megkönnyíti a dogmák elfogadását, elősegíti a babona képződését is. A lényeg azonban a megismerés tárgya, tartalma. A gyomor nem káros szerv, ha meg is mérgezhetjük magunkat ezen az úton.

A hittitkok elfogadását elősegíti az érzelmi élet élénksége is. A léleknek az az ősi szembenállása a dolgokkal, mely a hitet megkönnyíti, nem tűnt el nyom nélkül, hanem megtalálható a mélyebb, kevésbé tudatos rétegekben, melyek erősen át vannak itatva érzelemmel. Ide nyúlik le a hazaszeretet is, mely éppúgy mint a vallás, nehezen közelíthető meg az értelemnek, de nagyon is hozzáférhető szimbolumoknak, mivel ezek is ide érnek le, az érzelmileg színezett képkapcsolatok hazájába. „A hazafiság majd minden értékét misztikus voltából meríti. Aki csak észszerűségből hazafi, az csak igen kis mértékben az” (*Le Bon*). Innen ered a művészet is, a „kimondhatatlan tolmácsa” (Goethe), mely mind a vallással, mind a hazaszeretettel szorosan kapcsolódik. Az ezekből a félig tudatos, vagy tudatalatti rétegek-

ből feltörő érzések nagy erővel kerítenek hatalmukba minket, ha valami élmény, mint valami ártézi fűró, lehatol ebbe a mélységbe. A budai várban őrségváltáskor van egy pillanat a zászló átadásakor, amikor elszorul a torkunk és a szemünkbe könny szökik. Ha értelmünkkel boncoljuk a történeteket, alig tudjuk megérteni. Ha érzékeinkkel vizsgáljuk a zászlót, csak színezett selymet látunk, esztergályozott farúdon. A szívünk azonban mást mond, úgy érezzük, hogy abban a zászlóban van nemzetünk, sorsunk, hazánk, becsületünk.

A vallás is ebből a mélységből fakad és leglényesebb eleme ugyancsak érzelemmel áthatott szeretet. Szeresd a Te Uradat, Istenedet — ez az első főparancs. Szeresd felebarátodat — ez a második. A hazáját szeretőnek nem kell magyarázni, hogy a zászlóban van sorsa, becsülete s az Istent szeretőnek sem, hogy a kenyérben Krisztus rejtőzik. Szeretem Istent, vágyódom utána, Krisztus után. Minden szeretet vágyódás az együttlét, a találkozás, az egyesülés után. Krisztus is szeret engem, azért itt hagyta testét-vérét, hogy magamhoz vehessem. Ez a szív egyszerű filozófiája, a vallás lényege.

4. Magasabb fejlettségi fokon *az akaratot és mozgást inkább az értelem irányítja, kevésbé az érzellem és az ösztön.* Az érzelmi élet elsorvadásával, vagy talán inkább elmerülésével, a szeretet egész pszichológiája kiesik a vallásból s így a cselekedetek is megváltoznak.

A szeretet ugyanis nemcsak egyesülést kíván, hanem odaadást, szolgálatot, alázatot, áldozatot, megsemmisülést: meghalni azért, akit szeretünk! „A jó

pásztor életét adja az ő juhaiért." Krisztus feláldozta magát értünk és a vértanúk meghalnak Krisztusért. Akik idáig nem jutnak el, azok is igyekeznek megsemmisíteni, ha nem magukat, testük-lelkük egy részét, testi vágyaikat, örömeiket (ez az aszkézis forrása), vagy valamit, amit becsülnek, szeretnek, amit fáj megsemmisíteni. Egyes északi rokontörzsek olyan állatáldozatokat mutattak be, hogy beleszegényedtek. Lóratermett őseink nem tudtak nagyobb áldozatot elképzelni, minthogy egy szép fehér lónak vegyék el életét. Ábrahám kész volt tulajdon fiát feláldozni, már meg is rakta a máglyát. És mindenütt, ahol áldozatok folynak, nyírfaligetekben vagy oltárokon, ott ég az elhamvasztó és elhamvadó tűz, ha másképp nem, fogyó gyertyák képében. De lehet-e nagyobb áldozat, mint amikor Isten hal meg önszántából a kereszten és mutathatunk-e be nagyobb áldozatot, mint hogy mi is Istent áldozzuk fel az Úrnak. Mivel a szeretet nemcsak megsemmisülést kíván, hanem egyesülést is és örömet is, szokás volt az áldozati eledelnek egy részét megtartani és elkölteni. De akik Istent vehetjük a hófehér terítő előtt, visszatérhetünk-e a nyírfaligetek lóhús-lakomájára?

A racionalizálódott vallásokból hiányzik az áldozat. A zsidók már nem mutatnak be áldozatot zsinagógáikban, mint tették a jeruzsálemi időkben és a protestáns felekezetek is elhagyták a keresztáldozat megismétlését, amely a mise lényege.

Az elsorvasztott, vagy különben is gyenge vallásos érzelmek bizonyos fokig más érzelmekkel pótolhatók. Jórészt ez magyarázza a „nemzeti vallások” keletkezését. A katolicizmus, melynek neve is egye-

temességet jelent, nemzetek fölött áll. Ezt szimbolizálja az egységes latin nyelv. A katolicizmuson kívüli vallások, különösen ha az ország nyelvét beszélik, elég könnyen a fajta szeretetének szolgálatába állíthatók, annál inkább, mivel nem mindig tudják különben betölteni híveik lelkét. Ezek tehát erejüket részben a nemzeti érzésből merítik és abból is, hogy a faji karakternek megfelelnek. Külön kérdés, hogy mennyiben jelent ez a vallás hitbeli célja szempontjából előnyt, vagy akadályt.

A képzőművészet alkotásait jórészt érzelemtől vezetett akarat, mozgás hozza létre. Az újkorban, az érzelmi élet halványulásával és az értelem előtörésével megkezdődött a képzőművészet hanyatlása is.

5. Ez azonban összefügghet az *öntudat (tudat) nagyobb fejlettségével* is. A művészi alkotások is jórészt a mélyből jönnek, az érzelmek, képek, szimbolumok, hasonlatok világából. Ihletnek nevezzük azt a kevésbé tudatos állapotot, mikor a jól hangzó mondatok, szép formák, megkapó dallamok mintegy maguktól törnek elő. Az öntudat élesedésével a költő, író, vagy művész egyre nehezebben találja meg a szavakat, vonalakat, formákat, hogy gondolatait, képeit kifejezze. Van aki az alkoholt használja fel az értelmi működés színhelyének, az agykéregnek tompítására. Ebben a mesterséges ihletben azután előfordul, hogy nehezen érthető szimbolumokban buzog elő a vers.

A tudat élesedése nemcsak a művészi produkciónak árt, de a vallásos elmélyedésnek is. Feltűnő, hogy több nép az Istenhez vezető utat az öntudat szándékos elhomályosításában, beszűkítésében ke-

reste. Részegítő italokat, táncot stb. használtak erre a célra. Mint *Müller Lajos* könyvében olvashatjuk, a mohamedánok is ezen az úton törekednek az Istennel való misztikus egyesülésre: „Hajdanában erre a sokszor túlhajtott önmegtagadást használták eszköznek, ma inkább az imával kapcsolatos ritmikus mozgással igyekeznek az idegeket bizonyos hipnotikus zsidbadásba helyezni s így valami természetes eksztázist létrehozni... A mohamedánokká lett perzsa sufik részegítő italt használnak, hogy a mámor közelebb segítse őket Istenhez és Vele bizonyos 'misztikus' egyesülésre diszponálja.”

Ha azt is gondoljuk, hogy ezeknek a „vallásos” élményeknek alapja képzelgés, ez a kérdés megérdemli a figyelmet. Úgy tűnik fel ugyanis, hogy lelkünk kevésbé tudatos rétegei valahogy összekapcsolnak minket a világgal és talán Istennel is. A hipnotizált olyan erős rapportba kerülhet hipnotizőrjével, hogy ha pl. ennek jobbfülét megcsípi, a hipnotizált is érzi jobbfülében a fájdalmat. Beszűkült öntudatban az egyéniség valami módon kitágulhat, kapcsolatba juthat rajta kívüli valóságokkal s úgy látszik, mintha megfelelő lelki (és bizonyára testi) alkat esetén sem az idő, sem a tér nem jelentene akadályt. Az ilyen képességek azonban igen ritkák.

Nem akarom egyáltalában azonosítani a tranceban levő médium állapotát az elragadtatott szentével, azonban elragadtatásban is legnagyobbbrészt kialszik az öntudat a világ számára. Ezt azzal szokták magyarázni, hogy az eksztázisban lévő lelket Isten annyira betölti, hogy nem tud a világra is figyelni. Azonban a múltra vonatkozó élmények (pl. Emme-

rich Katalin látomásai) is önkívületi állapotban következnek be s azért gondolnunk kell arra, hogy a legközvetlenebb út távoli vagy múltban lefolyt eseményekhez, és talán Istenhez is, a lélek kevésbé tudatos rétegein át vezet.

Feltűnt, hogy misztikus elmélyedők nem ritkán a szerelem kifejezéseit használják. Ez megerősít egyeket abban a sivár felfogásban, hogy a vallás, úgy mint a művészet, „szublimált erotika”. Azonban a szerető vágyódás, az „eros” általános jelenség. Nemcsak a szerelmesekre jellemző és a hívőre, aki Isten után vágyódik, de a művészre is, aki szépre törekszik, és arra is, aki idegenben sóvárog hazája után (honvágy). Ezek az érzelmek: a szerelem, a vallásos érzés és a hazaszeretet annál inkább használhatják egymás nyelvét, mivel — mint említettük — a lélek azonos rétegében élnek, a lelki élet ősbibb elemeinek egysége folytán egymással összefonódva. És azért is, mert ez a szimbolumok és hasonlatok világa, amelyből az írók is merítenek. Szent Teréz *Belső Várkastély*-nak nevezi a misztikus elmerülésről szóló könyvét és az elragadtatás különböző fokait lakásoknak hívja. A misztika a rendkívüli élmények hatása alatt a szeretet legerősebb kifejezéseit kívánja használni, de ezt a szerelem nyelvében találja meg. Hogy milyen fontos itt az érzélem, a szeretet, erről is ír Szent Teréz: „Csak azt az egyet jegyezzétek meg jól, hogy ebből a lelki lakásból a következőbe nem a sok gondolkodás segíti elő az embert, hanem a nagy szeretet.” (A puritán felvilágosodásnak jellemző törekvése volt az Énekek Énekét kizárni a Szentírásból.)

A stigmák elragadtatásban keletkeznek és — mint

ismeretes — hipnotikus állapotban is csodálatos dolgok történnek. A katolikus egyház híveitől csak az evangéliumi csodák elfogadását kívánja. Ezeket természetes úton megmagyarázni nem lehet és a szentek életében előforduló események jórészt sem.

Azonban mégis van valami hasonlóság a csodák és a csodálatos események között. Közös mindkettőben a *hit* szerepe. A hit csodát művel — mondja a közmondás. „A te hited meggyógyított” — olvassuk több helyen az evangéliumban. Ismétlem, nem azonos folyamatról van szó; azonban feltűnő hipnózisban is a hit jelentősége. A médium olyan tudatállapotba kerül, melyben a hipnotizőr szavait *elhiszi*. Ennek azután — mint ismeretes — csodálatos eredményei vannak. A hideg vasdarab a médium bőrén égési sebet okoz, mivel a médium azt hiszi, hogy tüzes vassal érintették. Tehát *a hit, ez a tisztán szellemi állástoglalás, csodálatos történéseket indít meg az anyagi világban*. Ez nem magyarázata a csodának, de mintha egy nagyobb törvényszerűség megnyilatkozása volna. A hit gyengülésével a csodának és csodálatos eseményeknek is ritkulniok kell.

6. *Magasabb fejlettségi fokon meglazul az összhang a lélek és a külvilág között*. A fejlődés elkülönülés. Az alacsonyrendű élők nem ritkán egymással összefüggésben, telepekben élnek, melyekben nem mindig könnyű az egyedeket felismerni. Az egymástól testileg jól elkülönült állatok is még gyakran együtt maradnak, csoportokban, csordákban, nyájokban. Az élőlény világának legfontosabb részét a magához hasonlóak adják. A kollektív lelkület tehát már maga bizonyos harmóniát jelent az egyes szá-

mára. Társas lénynek tartják az alpesi típust, mely nagyon is jól érzi magát környezetében s nem kívánczik el abból, mint a magányos északi. Kollektív lelkület hatotta át a középkort. A katedrális az egész város építette. Számos épület, kép, szobor, irodalmi mű szerzőjét nem ismerjük. A reneszánszban kezdődött az egyéniség kultusza. Ekkor terjedt el az arcképfestés. De ez az idő a kis államok és városok torzsalkodásának ideje is. Az egyéniség fejlődésével az összhang is megbomlott. Minél különbözőbbek az emberek, annál kevésbé hajlanak azonos véleményre. Az utolsó századokban különösen az északiaktól lakott területeken tűnt fel a világnézetek rendkívüli különbözősége. Az egy hiten lévők könnyen megértik egymást, az egyéni világnézet azonban magányosságot jelent s egyik oka annak, hogy az ember nem érzi magát otthonosan a világban.

De oka lehet ennek az is, ha az ember a világot nem ismeri. Az állat ösztönei segítségével igazodik el a világban s ezek az ösztönök pontosan működnek. A kis féreg, mely az akváriumban is bebújik a fövénybe, ha kinn a tengeren jön a dagály, még együtt él a *világidővel*. A világra üt az ilyen szervezetben (Semon). Még a cyklothym típus is állandó affektív kontaktusban van a világgal, túlnyomóan a jelenben és a jelennek él és igen jól tájékozódik benne. Már a magasabb fejlettségű schizothym lelki alkatú ember a világidőtől többé-kevésbé elszakad. Figyelme inkább a jövőre irányul, célok, tervek megvalósítására törekszik és „a világidő fölé ívelő akarásával saját céljait járja, elveszti a világ-

történéssel a szoros kapcsolatot, csak a subjectumot éli meg" (Horányi).

De elszakítja a schizothym és desintegrált embert a világtól a megismerés karaktere is. A világnézetek különbözőségéből is nyilvánvaló, hogy a világ túl van méretezve elménkhez képest. Egy-egy ember többnyire az igazságnak csak egy részét látja meg. A „vagy — vagy” viták megoldása többnyire „is — is”. Az igazság a középben van, szoktuk mondani. A nehézséget azonban jórészt az okozza, hogy az élet — az új világnézet is így látja — „paradox”. Olyan ellentéteken épül fel, amelyeket nem tudunk egykönnyen együtt elfogadni. Még a közmondások között is találunk erre példát, bár a közmondások jelentősége éppen az, hogy kihámozzák az élet rejtett és kétségtelen törvényszerűségeit. Azonban azt is szoktuk mondani, hogy „hasonló a hasonlónak örül” és azt is, hogy „az ellentétek vonzzák egymást.” Tanulmányok olvasásakor nem ritkán akadunk helyekre, ahol a szerző egymást kizárni látszó igazságok közt botorkál, küzd velük, vagy fölényesen meg is oldja őket. A legnehezebb kérdésekben mintha a látszat ellene dolgoznék a valóságnak. Az igazságot kelepccék veszik körül. Midőn Krisztus a kereszten függött, a körülállók, akiknek nem volt elég az a csoda, amit Krisztus addig tett, azt kívánták, hogy most szálljon le a keresztről. Akkor hinni fognak benne. Tehát a hitet olyan csodától tették függővé, ami nem következhetett be, ha Krisztus a megváltás művét be akarta fejezni. *Dosztojevszkij* a Karamazov-testvérek bírósági tárgyalásában állított emléket annak a ténynek, hogy a tapasztalati igazságok és a

logikusnak látszó okfejtés a gondolkodást hibás irányba vihetik. Állítólag Herakleitos mondta: az igazság valószínűtlensége folytán rejtőzik el megismerésünk elől.

A schizothym lelki alkatú ember megismerése inkább elemző jellegű. Egy-egy részletet világít meg értelmével, mint a fényszóró. Absztrakcióra hajlik s ez is elszakítja őt a konkrétumtól. Így az igazságnak gyakran csak egy részét fogadja be s midőn ezen az alapon szilárd elveket állít fel s ezek szerint kíván cselekedni, mindegyre ütközik a valósággal. Az ibseni hősökben sok hamis tragikum van. Sem a szabadságot, sem az egyéniség jogait nem lehet ad absurdum vinni.

A világban inkább a széles horizontú, szintetikus, konkrétumokra irányuló látás igazít el, a görögöké, Goethe-é és a cyklothym típusé. A cyklothym embernek az élet ellentmondásai nem okoznak nehézséget. Nem is sokat törődik velük. Jórészt ösztönösen tájékozódik s mivel nem nagyon következetes, könnyen símul környezetéhez. Eszménynek természetesen inkább a schizothym állásfoglalás kínálkozik: a kiváló ember magányossága, elvhűsége, kit környezete nem ért meg s ki emiatt konfliktusokba sodródik. Valójában senki sem szereti ezt a merevséget, ha maga kerül összeütközésbe vele. A schizothym lelkület elterjedése a hit szempontjából azért is aggályos, mert képviselői fanatizmusra, türelmetlenségre hajlók és elveik követésében a szeretetről is könnyen megfeledkeznek, mely pedig a vallás lényege. A világi örömök gyűlöletével maguknak és másoknak is nehézségeket okoznak; a többségre pe-

dig inkább elriasztó hatásúak.⁷ A cyklothym ember vallásossága egyszerű, szívből jövő, conciliáns.

Az értelmi kultúra sokkal kevésbé tudja az embert kibékíteni a világgal, mint a hit. Meglepő az a tanácstalanság, amelybe az emberiség a legfontosabb kérdések szempontjából került. A középkor még egységes philosophia perennis-en dolgozott, de az újabb bölcselek nem tudták már tudományukat továbbépíteni, úgy, ahogy a matematikusok vagy természettudósok gyarapították szakmájukat. Számptalan elmentmondó rendszer keletkezett. Az értelem csődjé, hogy nem képes egységes világképet kialakítani. Az emberek idegenkednek is a filozófiától s alighanem joggal. A bölcselet az erősen absztraháló elméket vonzza, de ezek nem ritkán már elvesztették kapcsolatukat a világgal s olyan nyelvet beszélnek, melyet a hétköznapok embere nem ért meg.

Az, amit a fejezet elején mondtunk, hogy korábbi fejlődési fokon nagyobb szerepet játszanak a lelki élet irányításában az ösztönös megérzések, melyek a hitet is megkönnyítik, tulajdonképen itt nyer igazán értelmet, ahol az ember és világ viszonyát tárgyaljuk. A lelki elemek erősebb összefüggése ugyanis

⁷ Kétségtelen, hogy a schizothym lelki alkatnak olyan tulajdonságai is vannak, melyek a hitélet elmélyülését elősegítik. Említettük, hogy a schizothym ember nincs igazi harmóniában a világgal. Ezért, de szellemi túltengése, mélysége és szívóssága miatt is, ha eljut Istenhez, tántoríthatatlan hívévé válhatik az Úrnak, s ha van benne intuición és melegség, a vallásos irodalomban is nagyot alkothat. A legnagyobbakat — mint említettük — nem lehet típusokba sorozni, vagy ha *Kretschmer* karakter-típusaival akarjuk jellemezni őket, schizothym-cyklothym ötvözetekről kell beszélnünk.

rendesen együttjár a világgal való szorosabb kapcsolattal és harmóniával. Ahogy az állat ösztönei révén az egész természettel összefügg, úgy kapcsolódik az ember bizonyos magasabb ösztönszerűséggel az erkölcsi rendbe. De ahogy az ember önállósulásával mintegy lefűződik a természetről és képessé válik természetellenes életre, úgy akaratának és gondolkodásának felszabadulása, megismerésének egyre inkább részleteket látó, elemző jellege azt is lehetővé teszi, hogy a világról hibás képet alkosson és eszerint cselekedjék. Úgy tűnik föl, mintha a civilizáció, mely az embert a természetből kiemeli, olyan szálakat is átszakítana, melyek őt Istenhez kötik. Az egyszerű viszonyok között élő népek még mind vallásosak a maguk módja szerint; az atheizmus a kultúrával és civilizációval terjed, úgy mint a fogak szuvasodása.

Az isteni igazság tehát nem kényszeríti rá magát az emberre. *Guardini Der Herr* című munkájában az igazság „védtelen” voltáról beszél. „Úgy látszik,” — írja — „hogy az Úr, midőn a világba lép, lemond erejéről. Úgy tűnik föl, hogy igazságának ellenállhatatlan erejét leveti a világ kapui előtt s olyan formában lép be, mely az ember számára lehetővé teszi, hogy elzárkózzék előle.” — Azonban nemcsak arról van szó, hogy Isten a világban „gyengének” mutatkozik, hanem arról is, hogy a magasabbrendű értelem akárhányszor nehezebben ismeri el az Urat, mint az egyszerűbb elme. Krisztus ezt az igazságot látja és ki is nyilatkoztatja. Midőn a hetvenkét tanítvány beszámol eredményes útjáról, Jézus e titokzatos szavakat mondja: „Áldalak téged, Atyám!

Mennynek és földnek Ura! hogy elrejtetted ezeket a bölcsek és okosak elől és kijelentetted a kisdedeknek. Úgy van Atyám! mert így tetszett neked." (Lk. 10, 21.) „Hinni” — írja Guardini — „nemcsak annyit jelent, mint akarni Isten igazságát, hanem meghaladni a hangot, mely Isten „gyengeségéből” ered. A szív szent lovagiassága kell ehhez, mely a védtelen igazság pártjára áll; a szellem ébersége, mely felismeri a még homályba burkolózó igazságot is.”

Túl a racionalizmuson

Fejtegetéseinknek végéhez érve, célszerűnek látszik összefoglalni az elmondottakat. Az embert és világát a fejlődés szemszögéből néztük. Azonban fejlődés alatt nem azt a változást értettük, amit a múlt század evolucionista-materialista gondolkodója, aki hitte, hogy a tökéletlen világ lassan, fokozatosan önmagától tökéletesebbé válik s az állatból ember lesz. Hogy a növény- és állatvilág valóban tökéletesedett, ez az őslénytan leletei alapján kétségtelen, de természetesen ez csak úgy volt lehetséges, hogy az egyszerűbben bennszunnyadt a magasabb lehetősége. A különböző létformát képviselő növények és állatok azonban nyilván nem egymásból fejlődtek, hanem egymás mellett. A többtörzsű, polyphyletikus leszármazás természetesebbnek látszik, mint az egy sejtől eredő. Az emberi test az állatokéval rokon, de az emberi létforma jobban különbözik az állatokétól, mint utóbbi a növényekétől. A növény és állat célja ugyanis egyformán az élet, az ember azonban szellemi értékekre (igaz, jó, szép) is törekszik és életének értelmét a katekizmus szavai egészen másutt keresik, mint a pusztán fizikai létezésben.

Az újabb karakterológiai vizsgálatok — mint *Schütz Antal* megállapítja — csak megerősítették *Aristoteles* és *Szent Tamás* felfogását a test és lélek

szoros egységéről. Azt kell ezért hinnünk, hogy az emberi testre, mely a szellemit megismerő szellemi lelket is hordoz, más fizikai és vegyi szervezettség jellemző, mint az állati testre. És bár a teológia is szóbaáll azzal az aristotelesi felfogással, hogy az ember teste állati formákon át fejlődött, nem könnyű elképzelnünk, hogy „eszes lényé hogyan lesz az állat.”

Az állati ősoktól való származás legmeggyőzőbb érveinek a bonctani megegyezések tekinthetők, különösen az említett biogenetikai alaptörvény, mely szerint az embrió primitívebb állatfajokra emlékeztető formákon megy át. Természetesen ez sem bizonyíték és az embriológia ma kezdi ezt a kérdést más szemmel nézni. Hogy t. i. pl. a kopolyúívek nem pusztán emlékek vízben élt ősökre, hanem fontos és szükséges formai változások az embrió fejlődésében. Isten az embrionális fejlődést bizonyára úgy alakította, hogy az legalkalmasabb legyen az emberi test létrehozására. Az állat teste azonban rokon az emberekével s nyilván ott is hasonló formai lehetőségek vannak. Formák, melyek részben átmeneti állapotok az egyén és faj fejlődésében, részben állandósultak egyes állatfajtákban. Voltaképen *Goethe* is inkább ilyen általános tervek megvalósulását látta a természetben, nem a mai értelemben vett evolúciót.

Ehhez járul még, hogy a *homo sapiens* őseit nem ismerjük. Mikor már többé-kevésbé megtalálta az embertan az átmenetet a magasabbrendű ősmajmoktól a neandervölgyi emberbe, akkor derült ki, hogy hiányzik az átmenet innen a *homo sapiens*-be. Most már kétségtelennek tekinthetjük, hogy a *homo sa-*

piens nem a neandervölgyi ember leszármazottja, csak kiszorította azt Európából.

Tehát ha valaki szószerint értelmezi az első emberpár teremtését, a tudomány jelenleg nem tud bizonyítékot felhozni ez ellen. Lehet, hogy sikerül majd a homo sapiens őseit felfedezni s lehet az is, hogy ez az ág már kezdetben függetlenül fejlődött az állatvilágtól, úgy, mint a növényvilág.

De ha Isten közvetlenül teremtette az embert, úgy nyilván azt az időt választotta, amikor a Föld már alkalmas volt az ember befogadására, tehát amikor a természet „magától is” emberszabású élőlényt (neandervölgyi ember) termelt. Az is érthető, hogy a homo sapiens teste (embriológiai fejlődésében is) lényegileg olyan felépítésű, mint más magasabbrendű test, melyet a Föld szült és hordoz. Alá van-e vetve az emberi test is a fejlődésnek, az evolúciónak, melyet az őslénytani bizonyítékai alapján a növény- és állatvilágra el kell fogadnunk?

Létformában bizonyára nincs fejlődés az élő és élettelenek világában. Nehezen tudnók elképzelni, hogy az almafák, akár évmilliók múlva is, jární kezdenének és elhagynák a gyümölcsöst a sövényen, vagy a kertajtón át. Nehéz elképzelnünk azt is, hogy az állatból ember fejlődhetik, vagy fejlődhetett s azt se gondolhatjuk, hogy az ember lényegében, ember-mivoltában, megváltozhatik. A legprimitívebb viszonyok között élő törzsek is becsületben tartják a szellemi értékeket, a jót, igazat, szépet. A vallás erkölcsi elvek lényegükben mindenütt hasonlóak és a „vademberek” erkölcsi élete akárhányszor szigorúbb, mint a mienk.

De kétségtelen az is, hogy az emberiség mind testileg, mind lelkileg változik. Az örökléstan kiszámította, hogy csak 1 : 281 billióhoz a valószínűsége annak, hogy valamely családban egymásután két teljesen egyforma gyermek szülessék (eltekintve az ú. n. egytetű ikrektől). Ez gyakorlatilag lehetetlenséget jelent. A szülői öröklési egységek tehát mindig új kombinációban találkoznak s ez lehetetlenné teszi, hogy az emberiség ugyanaz maradjon. Ez a változás azonban nem az ember-lényeget illeti, csak az alkatot. A különböző keveredésekből eredő változatosság (myxovariáció) voltaképpen az idiovariáción (mutáción) alapul, azon a jelenségen, hogy az öröklési egységek (gének) idők folyamán „maguktól” is megváltoznak. Ennek okát nem ismerjük, de ez az alapja annak, hogy bizonyos tulajdonságok (pl. szemszín) egyes emberekben különbözők. A környezet hatását ma leginkább abban látjuk, hogy ilyen hirtelen támadt mutációk elterjedését segíti elő. A különféle emberfajták keletkezését is elsősorban ezzel magyarázzuk. Kérdés, van-e valami irány ebben a folytonos változásban?

A távoleső fajták keveredése — úgylátszik — a betegségi hajlamot lényegesebben nem fokozza. *Rodenwaldt* ebből arra következtet, hogy a legfontosabb vegetatív szervekben nincs számbavehető különbség az egyes fajták között. Az eltérések inkább a külső formát illetik és az idegrendszert, ezért a keveredés leginkább formai és lelki diszharmoniót okoz. Utóbbi okát *Rodenwaldt* abban találja, hogy az idegrendszer az utolsó időben is tovább fejlődött és a különféle fajtákban más-más

fejlettségi fokot ért el. A primitív népek lelki életének tanulmányozása azt mutatta, hogy ez sok tekintetben a gyermekére emlékeztet. Tehát legalább is az idegrendszerre vonatkozólag a fejlődést el kell fogadnunk. A szellemi virágzás a különféle fajtnál és népeknél más-más időben köszönt be s részben ez az oka annak, hogy a kultúrák virágkora különböző időkre esik. A lelki fejlődés irányáról egyebütt szóltunk; ez az értelmi kultúra, a racionalizmus (és szkepszis) irányába visz. A fejlődés ugyanis elkülönülés (differenciáció) és a magasabb lelki működések elszakadása az ösztönös élményektől, az értelem fokozódó elválása az érzelemtől, az absztrakció erősödése stb. elősegíti a „mágikus” világgépnék racionalissá válását.

A fák azonban nem nőnek az égig. Említettük egyebütt, hogy a legújabb keletű szervek és működések a legérzékenyebbek és legkönnyebben mennek tönkre. Az emberi hanyatlásnak tehát az idegrendszerben kell kezdődnie, ott is éppen az értelmi működésben, ha úgy tetszik, a racionalizmusban. Az eredmény szkepszis, agnoszticizmus, általános tájékozatlanság, vagy valami babona (visszasüllyedés a „mágikus” állapotba).

Az alsóbb, ösztönös rétegek, melyek az állatokban is megvannak, sokkal szívósabbak, ezért természetesen következik be ilyenkor a közeledés az állati létformához, melyben az élet célja maga az élet. A racionalizmus a 18. században kulminált s a 19. század elejének pesszimizmusa után hamarosan feltűnt valamilyen magasabbrendű állati létnek eszménye, mely a közelmúltban és jelenben is

kísért. Természetesen nem lehet szó az állati fokra való teljes lesüllyedésről. Az ember nem tagadhatja meg lényegét. A tévtanító is *igazságra* törekszik s azt hiszi, *jót* tesz, ha szavaival a világot felforgatja.

Az ember lényege tehát ugyanaz marad, testi-lelki alkata változik, még pedig nemcsak évszázadok és évezredek, hanem egyes családokban emberöltők alatt, sőt az egyes emberé is egész életében. Az alkatra külső tényezők is hatással vannak és v. *Verschuer*, a kiváló német örökléskutató, az alkati szélsőségekben részben domesztikációs jelenségeket lát. A városiak rendszeren magasabbak és karcsúbbak a falusiaknál. *Stiller* is az astheniát elsősorban a nagyvárosok produktumának tartja, melyeket „kultúra- és ártalom-központok”-nak tekint. Említettük, hogy az asthenia tekinthető magasabbrendű, differenciáltabb típusnak, de erre jellemzők a túlfejlődés, a desintegráció tünetei is. Az elmondottakból érthető, hogy ez a fejlettségi szempontból magasabbrendű típus a leghajlamosabb az idegrendszer teljes összeomlásával járó schizophreniára. Érthető, hogy ez a betegség a városi szellemi munkások családjában a leggyakoribb s úgylátszik az északi típusúak között is, kik *Gobineau* szerint a legmagasabbrendű emberfajtát képviselik.

A fejlődés és alkati szemlélet tehát szorosan kapcsolódik. Ha a fejlődésnek iránya van, úgy természetes, hogy a leggyakoribb alkati típusok fejlődési típusok is. Úgy látszik tehát, hogy nemcsak az idegrendszeri fejlődésnek van iránya, hanem ezzel összhangban az egész alkat alakulásának is, azonban erre a folyamatra külső tényezők (városi élet) is

hatással vannak. Az alkat mindig külső és belső tényezők szövődésének eredménye.

A világnézet nem a lelki alkaton alapul, de függ ettől is s ez ad a kérdésnek nagy jelentőséget. A keresztény világnézet, mely a nyugati kultúra szülőanyja és lelke, jórészt hiten alapul. De mint az előző fejezetben kifejtettük, a lelki alkat túlfejlődése, az értelem túltengése, a racionalizmus kedvezőtlen a hit szempontjából. Az következik-e ebből, hogy a kereszténység a nyugati ember számára elveszett?

A jövőt nem tudjuk, de úgy látszik, hogy a racionalizmus túljutott zenitjén. Az intellektualizmus elleni küzdelemnek már több — részben egészen ellentétes irányú — prófétája volt. Közéjük tartozik *Nietzsche*, de a mi *Prohászka* is. Azonban már előttük a romantika is az irracionális értékek, a vallás, hazaszeretet, szerelem, letűnt idők, középkor felé fordult. Volt azonban valami beteges ebben az érzelműségben. *Kretschmer* szerint a schizothym ember hajlik a romantikára s e kor lelkülete talán csak egy másik pólusa volt a schizothym lelkiség megnyilatkozásának.⁸ Bőven aratott ekkor a tüdővész, az astheniások jellegzetes betegsége. Ma azonban a tüdőbaj ritkul, a magas vérnyomás, cukorbetegség, szívbetegség, reuma terjed, az erősebb alkatúak betegsége. Vajjon változik-e az alkat, vagy csak az idő-

⁸ Kétségtelen, hogy az ember lelki alkatának és lelki állapotának sokszínű változását a történelem folyamán nem lehet olyan egyszerű formulákkal kifejezni, mint amilyenek a karakterológiai típusok. Azonban egyes korok lelkülete mégis megközelíthető e kifejezésekkel.

sebbek száma szaporodik, akik ezekre a betegségekre hajlamosabbak?

Kétségtelen, hogy ma megint fordul a világ. A múlt századok fejlődése az elkülönülés, az egyéniség érvényesülése (individualizmus), a szabadság (liberalizmus), az értelmi kultúra (kritika) irányában haladt; a közelmúltban új kollektívizmusok keletkeztek az egyéni szabadság korlátozásával. Ez az alakulás megint az ősi rétegek irányában történt és természetes, hogy szimbolumokhoz nyúlt. Megindulásuk érthető, mert a társadalom desintegrációban, túlfejlődésben volt. E mozgalmak azonban különböznek a középkor kollektívizmusától, mert eszményük inkább a vitális rendben van.

Vannak, akik a mai krízisben az európai kultúra végét sejtik. A krízis azonban nemcsak pusztulást jelenthet, hanem gyógyulást is. És ha most itt-ott a túltengett értelmi élet és differenciálódás kóros lebomlásait láthatjuk is, azért még lehetséges, hogy az emberiség harmonikusabb jövőnek néz elébe.

Több olyan tünetet hoztunk fel, amely amellelt látszik szólni, hogy a nyugati ember túljutott fejlődésének optimumán. Lehet, hogy így van, lehet, hogy nem. Ha valóban így áll a dolog, mit hozhat még a jövő? Megoldhatatlan kérdés. De ha az egyes ember az egész emberiség múltját, sőt talán az egész állatvilág múltját, helyesebben lehetőségeit magában hordozza, nem árt figyelemmel kísérni testi-lelki alkatának alakulását egyéni életében. Hátha a jövőt is magában rejti?

Az olasz alkati iskola állapította meg a köpcös pyknikus alkatról, hogy korábbi változatnak tekint-

hető, mert a gyermek alkatára emlékeztet. Említet-
tük, hogy a pszichológiai vizsgálatok ezt a szemlé-
letet megerősíthették. *Kretschmer* azonban hangsú-
lyozza, s ebben mindenkinek igazat kell neki adnia,
hogy a pyknikus alkat igazán csak a negyvenes
évek körül, tehát az élet delén alakul ki s inkább
az öregebb emberre jellemző, mint a fiatalra, aki
leptosom alkatú. Valóban úgy van, hogy az alkat
az életkorral változik, mégpedig a kisgyermek rö-
vidnyakú, tág, mély mellkasú, köpcös alkatából a
nyúlási időszakokon s a fiatal emberek nyurgaságán
át újból az idősebbek rövidnyakú, tág, mély mell-
kasú zömök alkatába. Tehát az emberi alkat a
pyknikusból az asthenián (leptosomián) át megint
a pyknikusba alakul. Betegségre a szélsőséges al-
katúak hajlamosak és az elmondottakból érthető,
hogy az astheniás fiatal korban betegeskedik, mert
alkatát ilyenkor az életkor is túlozza. Az astheniá-
sok betegsége, a tüdőbaj, ilyenkor gyakori. Az erő-
sebb alkatúak azonban a franciák és *Borchardt* meg-
figyelései szerint is az élet kezdetén és annak má-
sodik felében betegeskednek. Gyermekkorukra az
exsudatív diathesis megnyilatkozásai jellemzők, idős
korukra a magas vérnyomás, szívmegfajulás, cu-
korkor, epekő, elhízás, köszvény, a pyknikus alkat
jellegzetes betegségei. Tudjuk, hogy a pyknikus
testalkatnak cyklothym lelki alkat, az astheniásnak
schizothym lelki alkat felel meg. Ezzel összhangban
áll, hogy a barátkozó, közvetlen, harmonikus kis-
gyermekből a serdülés idején fejlődik a világtól el-
zárkózó, azzal szembeforduló, érzékeny, kiegyensú-
lyozatlan schizothym kamasz. A fiatal ember lelkü-

lete is jórészt a racionalizmus jegyében áll. A konkrétum kevéssé érdekli; világmegváltó, bizonyos korokban erősen nemzetközi színezetű doktrínák lelkesítik. Az élet delén túljutó ember azonban már megint a világ felé fordul. A fellegekben járó ideák már nem vonzzák; egy kis családi házat szeretne, meleg fészket, ahol gyermekeit felnevelheti. A túltengő értelmi működés és kritika alábbhagy és újra felbukkannak az irracionális értékek, a hazaszeregetés és a vallás. Az értelem, érzelem viszonya megint az érzelem javára tolódik el. Az öreg ember könnyen elérzékenyedik s unokáját talán még jobban szereti, mint gyermekét. Az agg Szent János csak ezt mondogatta: „Fiacskáim, szeressétek egymást!”

Az egyes életében tehát az értelmi túltengés és racionalizmus idővel csökken, helyét egészséges alkatiúagnál meleg, derűs kedély és bölcsesség foglalja el. Ha elfogadjuk, hogy az egész emberiségben olyan lehetőségek vannak, mint az egyesekben, azt kell gondolnunk, hogy a hanyatló emberiség lelkében is kigyulladhat újból az igazság Napja.

De a világnézet nemcsak a lelki alkattól függ, hanem a lelki állapottól is. Hipnózissal valakit percek alatt olyan állapotba hozhatunk, amely bizonyos értelemben korábbi fejlődési foknak felel meg (szűkült öntudat, csökkent kritika, erős hit, a testi és lelki működések szorosabb kapcsolata). A magasabb (értelmi) és alacsonyabb (érzelmi-ösztönös) rétegek működésének aránya tehát külső behatásokra, az alkattól függetlenül is, megváltozhatik. Részben innen erednek a tömegpszichológiai jelenségek, de részben így magyarázható egy-egy szuggesztív,

„korszakalkotó” egyéniség hatása is. *Prohászka* egymaga képes volt igen sok embernek hitet adni, bizonyára nem utolsó sorban az eltompult érzelmi élet felvillanyozásával. A századokon át tartó lelki alakulások mögött, mint amilyen a középkor hitéből a reneszánsz „pogányságán” át a racionalizmusba, a 19. század materializmusába vitt, alkati módosulásokat kell gyanítanunk, de a rövidebb ideig tartó korszellemváltozások talán csak olyan jelentőségűek, mint a hangulat-ingadozások, kondícióbeli változások, betegségek, csömörök és új dolgok utáni vágy az egyes ember életében.

Ha azonban a világnézetet nem dönti el az alkat és a lelki állapot külső hatásoknak is hozzáférhető, a hithez való visszatérés is lehetséges. Ezt az utat megkönnyíti, ha átlátjuk a hit lanyhaságának okait és világossá válik előttünk, hogy a mai embernek különleges alkati nehézségekkel is meg kell küzdenie. A korábbi rétegek, melyek a hitet megkönnyítik, a lelki élet mélyén megtalálhatók és feléleszthetők. Az okoskodó értelem azonban itt nem segít, hiszen éppen ez temette be azt a réteget, amiből a hit táplálkozik. A hit nemcsak értelem és érzelem, de akarat is. El kell fogadnunk a vallást mindenestül, ha szenvedést okoz is ez eleinte kritikus értelmünknek. Akkor majd más erő szegődik segítségünkül; szimbolumát *Dante* Beatricejében sejtjük. Hogy hová emel a hitéletbe való bekapcsolódás, ezt mindenkinek magának kell megtapasztalnia. Kezdetben azonban aligha támaszkodhatunk másra, mint Szent Péter szavaira: Kihez menjünk máshoz, mint Tehozzád?

Az idők teljessége

Ha áttekintettük a fejlődés útját, az alkat alakulását és a hit változását, új értelmet kap az a kifejezés is, hogy Krisztus az *idők teljességében* született a Földre. Ez nemcsak azt jelenti, hogy születésével az idők teljessékké váltak, úgyszólván múltó éveinket is ettől a ponttól számítjuk, hanem azt is, hogy az Úr olyan időt választott, mely alkalmas volt befogadására.

Krisztus nem születhetett a történelem előtti időkben, mely nem tudta volna a történeteket írásban rögzíteni. A fölséges eseményekből mítosz és rege lett volna. De annak se lett volna célja, hogy a kihűlő Föld hanyatló emberiségére szórja az Úr tanításának mérhetetlen gazdagságát.

Talán még szűkebb határokat is vonhatunk. A megváltás isteni eredetének legfőbb bizonyítéka a föltámadás. Krisztus nem születhetett az egyiptomi kultúrában, melyben élet és halál annyira egybefolyt, hogy a holtak sírjába is eledeleket vittek. És nem születhetett az újkori racionalizmus és materializmus idejében, melyben élet és halál közt már akkora ür tátongott, hogy a feltámadást akkor se hitték volna el, ha szemük láttára következik be, még kevésbé, ha mástól hallják.

Krisztus az idők teljességében született. Akkor,

amikor a görög bölcselet a helyes gondolkodás szabályait feltárta, Plato az ideák világát nyomozta és Sokrates, kezében a méregpohárral, a lélek halhatatlanságáról elmélkedve halt meg.

Hosszú századok óta visszhangzott már a próféta szava: „Harmatozzatok onnan fölülről egek és a felegek csepegjék az igazat; nyilatkozzék meg a föld és teremje az Udvözítőt.”

És eljött az óra, hogy beteljesült a szent próféta remény s a karácsonyi liturgia gyermeki örömmel zengi: „Ma jött le számunkra a mennyből az igaz béke, ma világszerte mézzel-folyóvá lettek az egek.”

De a betlehemi barlangból nyíló út a Golgotára vitt. Krisztusnak meg kellett halnia. És Krisztusnak apostolok kellettek. Azt az időt választotta, amikor a tömeg még megfeszítette, de egyesek már követni tudták a kínhalálba.

Ezer év is eltelt még, míg az emberiség a középkorban Krisztus-közelségbe jutott. Most már megrendültek a tömegek s a lélek fölséges katedrálisokban hajtott virágokat az égre.

De az ember tovább változott s a reneszánszban egyik szemét már a világra vetette. A templomi képek aranyos háttere eltűnik; földi táj jelenik meg helyén. Pedig dúsan rakott gályák hozzák az aranyat messzi Indiákról.

A hit még egyszer fölizzik a barokk időkben, de azután egyre gyengül s az emberi lélek mind közelebb jut a földhöz, melyből hajléka vétetett. Először egyesek fordultak el Krisztustól, kik a „fejlődésben” előre voltak. A tömeg lassan követte őket.

De nem az Úr változik és nem az igazság, hanem az ember! Ne nyugodjunk bele ebbe a tragédiába! Mert nemcsak szemlélői vagyunk; könnyen áldozatai lehetünk.

Irodalom

- Baktay*: Szánátana Dharma.
- Bergson*: Teremtő fejlődés. Ford. Dienes Valéria. 1930.
- Borchardt*: Klinische Konstitutionslehre. II. Aufl. 1930.
- Buday*: Orvosi alkattan. 1943.
- Clauss*: Die nordische Seele. 1936.
- Conrad*: Der Konstitutionstypus als genetisches Problem. 1941.
- Eckermann*: Gespräche mit Goethe.
- Fináczy*: A középkori nevelés története. II. kiadás. 1926.
- Guardini*: Der Gegensatz. Versuche einer Philosophie des Lebendig-Konkreten. 1925.
- Horányi*: Orvosi Hetilap. 1943. 1. sz.
- Jaensch*: Grundzüge einer Physiologie u. Klinik der Persönlichkeit. 1926.
- Kretschmer*: Körperbau u. Charakter. 2. kiadás. 1922.
- Lange*: Das zirkuläre Irresein. (Handbuch d. Erbbiol. d. Menschen. Bd. V/2. 1939.)
- Luxenburger*: Die Schizophrenie u. ihr Erbkreis. U. o.
- Müller S. J.*: Aszkétika és misztika. II. kötet. 1935.
- Pauler*: Bevezetés a filozófiába. 1921.
- Rau*: Untersuchungen zur Rassenpsychologie nach typologischer Methode. 1936.
- Rodenwaldt*: L. Handbuch d. Erbbiol. d. Menschen. Bd. I. 1940.
- Ruskin*: Sesam und Lilien. Ford. H. Jahn. 1900.
- Schütz*: Katolikus egyháztörténelem. V. kiadás. 1926. — A bölcselet elemei. 1927. — Isten a történelemben. IV. kiadás. 1943.
- Stiller*: Az asthénias alkati betegség. 1907.
- Cs. Szabó*: Magyar Csillag. 1942. 3. sz.
- Viola*: L. *De Giovanni*: Lavori dell'Istituto. Vol. V. 1914.

Tartalomjegyzék

A fejlődés	7
Élő és élettelen. Növény és állat	13
Ember és állat	15
Az idegrendszer	21
Az alkat	26
Faj és alkat	30
Alkat és fejlődés	32
A fejlődés delelője	41
Túlfejlődés és alkat	51
Túlfejlődés és hit	57
Túl a racionalizmuson	79
Az idők teljessége	90

94401